

Kiss Bernadett (ELTE ÁJK, konzulens: Dr. Völgyesi Levente egyetemi tanársegéd): A somlói szőlő- és bortermelés szabályozásának jogi keretei[1]

Debreceni Jogi Műhely, 2005. évi (II. évfolyam) OTDK Különszám, (2005. július)

A somlói szőlészet és borászat jelenlétének korai emlékei

A Somló hazánk legkisebb, ám egyik leghíresebb borvidéke. Veszprém megyében, a Bakony nyugati lábánál emelkedik a hegy 435 m magas kúpja, amely a földtörténeti harmadkor bazaltvulkánossága hatására képződött, és a szétmálló bazaltanyag alkotta talaj kitűnő feltételeket kínál a szőlőtermesztéshez. Kiegyensúlyozott éghajlatának köszönhetően a vidék a bronzkor óta lakott, az i.sz. V-VI. századtól pedig urnasírok, kelta sírok és tumulusok csoportja tanúskodik az egykor itt élő népcsoportokról.

A bortermelés azonban, amely a területet gazdaságilag is értékessé tette, a római korban fejlődött ki Marcus Aurelius Probus császár 280-as rendelete hatására, amely a szőlőtelepítés jogát - az i.sz. 92-es Lex Domitiana-t eltörölve- az egész birodalomra kiterjesztette és katonáival is szőlőt telepített. A szőlőkultúra így elterjedt Pannoniában is, bár a leletanyag alapján[2] a Dunántúl pannon- illír lakosainál már a római hódítást megelőzően létezett bizonyos fokú szőlőkultúra. A népvándorlások során a térségbe érkező és itt letelepedő hunok és avarok is rendelkeztek -a rómaiakétól ugyan eltérő- szőlő- és borfogyasztási szokásokkal. (Priszkosz rétor 448-ban megemlítette Attila borfogyasztását, és hasonló jelenségről számolt be az avarokkal kapcsolatban az i.sz.10. századi bizánci Suidas lexikon is: „...mivel ott a bor kimeríthetetlen mennyiségben állt rendelkezésre.”)[3]

Mire a honfoglaló magyarok a Nyugat- Dunántúlnak ezt a részét is birtokba vették, már kialakult azoknak a településeknek a többsége, amelyek a somlói bortermelés szempontjából jelentős szerepet játszottak és játszanak ma is.[4] Ez annak köszönhető, hogy az egykori Pannonia egyik római főútvonala, az Aquileiát Aquincummal összekötő út itt húzódott, és a régészeti feltárások a mai Tüskevár és Somlóvásárhely között egy Mogentiana nevű települést is „kimutattak”. Somlóvásárhely neve pedig Arnulf német császár 890- es oklevelében bukkant fel először.[5] A honfoglaláskor a Lél, Szalók, Salamon és Ákus nemzetség telepedett le a Somló lábánál, és bár még a rómaiak által telepített szőlőket találták itt[6], általánosan elfogadott tény, (pl. Égető Melinda és Györffy György bizonyítja) hogy előttük sem volt ismeretlen a szőlőművelés: bor, seprő, ültet, metsz, nyit szavaink a honfoglalás előtt kerültek nyelvünkbe, a Kazár Kaganátussal való együttélés idején.[7]

I. István országszervező tevékenységének köszönhetően a Somló vidéke kiemelkedő jelentőségű területté vált: Györffy György bizonyíthatóan tartja[8], hogy az udvari szolgálok telepei közül a „Szőlős” nevet viselő falvakban (így pl. Somlószlósön) laktak a vitorok, azaz a szőlőművesek.

Még nagyobb fontosságú az a tény, hogy I. István egyik utolsó monostoralapításaként az itt folyó Torna patak mellett bencés apácamonostort létesített Colostica vagy Skolasztika nevű sánta nőrokona részére[9], amelynek védőszentjévé Szent Lambertet választották. Innen kapta a nevét Apácatorna települése, bár az alapítást megelőzően a IX. században a salzburgi érsekség Szent Rudbert- egyháza emelkedett a területen.[10] A zárda javadalmait a korai időktől létező királyi uradalomból részére adományozott – mostani – somlóvásárhelyi és dobai rész terményeiből biztosították; utóbbi részen az apácák vincellérei és királyi udvarnokok a XIV. század közepére gazdagon termő szőlőültetvényeket honosítottak meg.

Az Árpád-házi uralkodók alatt már oklevelekben említették Somlószlós (1266), Doba (1288), Oroszi (1288) és Borszörcsök (1288) településeket is, amelyek fejlődését segítette, hogy IV. Béla 1242-ben az itáliai Moreából hozatott ide furmint szőlővesszőket. A terület

védelmét az 1242 után épült királyi vár biztosította,[11]bár sokáig azt tartották, hogy a vár már 1093-ban állt, mivel létezett egy, a tihanyi apátság birtokait és jogviszonyait megerősítő okirat ebből az évből, amely így fogalmazott: „...cuius terminus propre villas easdem ex utraque parte castrum Somlyo”- azonban később kimutatták, hogy ez a dokumentum már 1389-90-ben készült.[12] Az így védetté váló Somlóvásárhelyen 1325-ben már heti-, 1423-ban pedig országos vásárt tartottak. A XV. század végén a település Veszprém vármegye nyugati, Vásárhely-szék nevű közigazgatási területének a központja és a megye harmadik legnépesebb települése lett (Pápa és Veszprém után).[13] A vásárhelyi bencés (1511-től premontrei) apácakolostor pedig -amely a veszprémi püspök és a somlói királyi várnagy joghatósága alá tartozott- az apátnő irányításával 1301-től létező hiteleshelyi jogai mellett földesúri jogokat is gyakorolt: robotot, kilencedet, hegyvámot, ajándékot szedett szolgálonépeitől, akik Csósz, Kisszölös, Lovas, Iszkáz, Vásárhely falvaiból szolgáltatták be a járadékokat. Hasonló jogokkal bírt az 1310-ben alapított, és 1783-ig fennálló túskevári pálos rendház is, amelynek vicariatus (helynökség) címe és kiváltsága volt.[14]

A bortermelés szabályozása a XI-XVI. században

A X-XI. századot követően a Somlón a földesúri birtokok, kolostorok környezetében a szőlőtermesztés növekedése vált jellemzővé. Részben a hegy falvaiban letelepedett bencés és pálos szerzetesek hatására mind fajtabeli, mind területbeli gyarapodás kezdődött. A hegy déli, somlóvásárhelyi oldalán, a legjobb termelési feltételekkel rendelkező középső rész dűlőin – helyi szóhasználatnál a „mál”-okon, vagy a hegy „veséjén”, illetve az „aranydombon”[15] – királyi és főúri tulajdonú szőlőskertek létesültek a szerzetesrendek ültetvényei mellett.

Történhetett ez azért, mert a XIV. századra a gabona, só és hal mellett a bor is az erősödő magyar kereskedelem egyik árucikkévé vált. Elsősorban a Magyarországtól északabbra fekvő, ezért bortermelésre kevésbé alkalmas területek (pl. Lengyelország) felé irányult az exportja, és keresettsége miatt a magyar királyok is ösztönözték a szőlőtelepítést. Az Anjou-korszak küszöbén a somlószőlősi határban 1301-ben és 1309-ben már földet és a Somlón szőlőt zálogosítottak el. Kialakultak a hegy egyes, jó adottságú részének nevei is: 1332. április 2-án oklevélben említették a saját névvel bíró ún. Csörze-szőlőterületet[16], 1418-ban pedig már 80 Ft-ért cserélt gazdát egy szőlőbirtok.[17] A kedvező gazdasági helyzet mellett a Somló vidékének politikai súlya is nőtt, hiszen a török térhódításig, az 1540-es évekig, a megyegyűléseket, sőt a sedria üléseit is gyakran tartották a somlóvásárhelyi szék központjában.

Az ebben az időben jellemző mennyiségi szemléletű bortermelésen kívül az urasági szőlőkben megjelent a minőségi termelésre való törekvés is. Ennek köszönhető az az 1511-ből fennmaradt urbárium, amely a Somlón birtokkal rendelkező apácakolostor részére készült, és amelyben Vásárhely és a környező szőlőművelő falvak – szokásjogon alapuló – rendtartását is írásba foglalták.[18] Az urbárium a helybeli nem nemesekre és a nemesi kedvezményekkel nem rendelkezőkre vonatkozott, de nekik figyelemmel kellett lenniük a kifejezetten a szőlőtermelést szabályozó helyi törvényekre is. (Az extraeneus, vagy nemesi birtokost csak a helybeli szőlőhegyi törvények kötötték.) Ez a – legkorábbi fennmaradt magyar nyelvű falutörvényeink közé tartozó – dokumentum kimondja, hogy „vidéki szőlőtulajdonos szőlőjét szabadon csak osztatlan atyafiának adhatja el”[19], egyébként Vásárhely város engedélyét kellett az eladáshoz kieszközölnie. A jobbágyszolgáltatások terén abban az időben szokatlanul méltányos urbárium értelmében az apácák birtokán élő jobbágyok a kolostor földjének használatáért évente két, esetleg három részletben negyven, illetve hatvan pénzt (dénárt) tartoztak fizetni, amelyet minden év szeptember 29-én (Szent Mihály napkor) és április 24-én (Szent György-nap) szolgáltattak be úrnóiknak. Karácsonykor minden jobbágytelek után egy-egy kappant és két- három kalácsot hoztak a jobbágyok, amely mellé húsvétkor tojást is kellett adniuk. Az így befolyó terménymennyiség jelentős élelmiszertartalékot – esetenként felesleget- jelentett a kolostor lakóinak.

Az urbárium tanúsága szerint a kolostori székhely (Vásárhely) az igazságszolgáltatás helyszínét is jelentette. A monostor népei felett az apáca-fejedelemasszony tisztartója ítélkezett, a következő módon: emberölésért 4 forint, más megveréséért 2 forint 40 pénzt fizetett az elkövető- de ha a bírónak ez utóbbi esetben egyik fél sem tett panaszt, az úriszék nem foglalkozott az ügygel (ha a bírónak penigh egy fél sem panaszland, semmi bírságon nem marad) . A mást szidalmazó vagy szitkozódó – ha a sértett panaszt emelt – egy forint bírságot fizetett, és az is, aki az egyház birtokán álló termőfát vágott ki. A kirótt bírságok kétharmada a földesúrnóket, egyharmada a tisztartót illette.

Az urbárium értelmében a falusi bírók elsősorban a földesúri rendelkezések végrehajtásáért feleltek, adót szedtek, ám a jobbágyok nem tehettek panaszt az ő tudtuk nélkül a földesuraknak, hiszen: „ha valaki akármi dologért asszonyának avagy ispányának a bíró hire nélkül panaszlana, legottan egy forint bírságon marad”. De ügyeltek a vádak bizonyítására is, mert elrendelték: „Valaki háttul valami dólgot bémond, meg kell bizonyítani, mert minden szónak bizonyágnak kell lenni.” Vásárhely városban az igazságszolgáltatási feladatokat bíróból és tizenkét esküdtből álló tanács látta el, amely - bár a nagyobb ügyekben a tisztartó döntött- a település lakosságának gazdasági ügyeiben (mint a szőlőeladás) szabad kezet kapott.

Az ország három részre szakadása miatt figyelemre méltó jelenség az, hogy a Somlón 1563-tól 1566-ig tartó török megszállást –amikor a somlói várat nahijeközpontnak rendelték, amely alá harminc falu tartozott - hamar kiheverte a terület gazdasága: az 1542-ből származó registrum szerint a vásárhelyi apácáknak 85 szőlősgazda fizetett hegyvámot, míg 1570- re ez a szám 121-re emelkedett.[20]

A somlói bor országhatárokon átnyúló híre ekkor, a XV-XVI. század folyamán alapozódott meg. Ekkor alakult ki a Somló négy fő szőlőtermő területe: a déli, somlóvásárhelyi oldalon termett a legjobb minőségű bor, a délnyugati, jenői részen 1783-ig a pálosok birtokai helyezkedtek el, a somlószőlői (északi és nyugati) oldalon a tihanyi apátság és a vázsonykői uradalom szőlői voltak, míg a keleti- északkeleti dobai részen jött létre a hegy első „szőlőtelepe”, az egyházi tulajdonban levő

Szentmártonföldre, melynek határai 1212 óta változatlanok. A már említett, 1511-es, tömör rendelkezéseket magában foglaló rendtartásnak köszönhetően a hegy leve már Mohács előtt ismertté vált Nyugat- Európában. W. Lazius bécsi katonarvos az 1520-as években elragadtatással írt a kitűnő „Schumlauerwein”-ről, amelynek gyógyító hatást is tulajdonítottak.

A helyi bortermelők érdekeit védte az az általánosan elterjedt gyakorlat is, hogy minden földesúr vagy földesúri jogokkal bíró közösség – jelen esetben a vásárhelyi apácaközösség – megtilthatta, hogy területére idegen bort hozzanak be és ott azt kimérjék. Ez a rendelkezés természetesen a mindenkori földesúr gazdasági érdekeit is szolgálta, mivel így a jobbágyokat és az esetleges városi polgárokat kényszeríthette az ő borának fogyasztására.

A Somlón is érvényesítették az 1553. évi 12. törvénycikket, amely elrendelte, hogy bort csak úgy árulhatnak „sokadalmakkor”, ha a bírónak egy pint bort visznek kóstolóba, s az ennek alapján megszabja az árát és a mértékét.[21] A somlói bortermelők védelme szervesen illeszkedett a királyi Magyarország borászati „politikájába”, mert hazánk számára ekkor új piacok nyíltak Európában, ahol a XVI. század elején hatalmas gazdasági visszaesés következett be.[22] A gabonahiány és az iparosodás növekedése miatt emelkedő mezőgazdasági termelési költségek problémája mellett 1565-1702 között az ún. „kis jégkorszak” mért súlyos csapást a nyugat-európai borászatra. Viszont Magyarországon a XV-XVI. század fordulójára elért virágzást nem követte a szőlőkultúra visszaesése, mert sem az

európai klímaváltozás, sem a török hódítás nem okozott egyértelmű, országos károkat.[23] A királyi Magyarország területén elhelyezkedő Somló pedig szerencsésnek bizonyult olyan szempontból is, hogy a nagy borkonjunktúra nyújtotta lehetőséget ki tudta használni, mert az itt termelt 25-30 szőlőfajta többsége olyan bort adott, amely megfelelt a kor ízlésének: tüzes, fehér borokkal tudtak megjelenni a piacon.

A szőlőbirtoklással kapcsolatos szabályok kialakulása a Somlón. A korai hegyközségek jellemzői

A somlói bortermelés tehát ebben az időszakban – a XV-XVII. században – virágkorát élte. Ehhez azonban hozzájárult az is, hogy a szőlőbirtoknak a történelem során mindenkor sajátos jogi helyzete volt, amely a szőlőművelés munkaigényességéből fakadt. A szőlőt a csak rá jellemző birtokviszonyok, illetve mindaz, ami a feudális körülmények között ezekhez kapcsolódott, erőteljesen elkülönítették az egyéb művelési ágú földektől. A földesúr a jobbágnak szőlőtelepítésre átadott földjét csak abban az esetben vehette vissza, ha az nem teljesítette a földhasználat után járó szolgáltatásokat; egyébként a szőlőbirtokosok szabadon eladhatták, örökíthették és elzálogosíthatták a szőlőt. A 13-14. századtól a szőlőtulajdonos- és birtokos viszonya szinte mentes volt a feudalizmuskori dologi függés elvétől. A Somlón ekkor az az általánosan ismert birtokszerkezet érvényesült, melyben a föld a földesúr tulajdonában volt, aki egy részét saját használatra tartotta majorsággként vagy allodiumként, más részét pedig jobbági művelésbe adta robot, terményszolgáltatás és –rendszerint egyházi ünnepek alkalmával adandó- ajándék ellenében.[24] Az átlagosan 20-40 hold területű jobbágytelteken általában fél- egy hold nagyságú szőlőt műveltek kertszőlőként, ám a jobbágyszőlők nagyobb részét azok a szőlők képviselték, amelyek nem tartoztak a jobbági telekállományhoz, és amelyeket a jobbágy a földesúri terheket leróva eladhatott. Persze ilyenkor csak a birtoklás jogát terhelhette meg vagy idegeníthette el, a föld tulajdonjoga a földesúrnak maradt, és az új birtokos köteles volt teljesíteni a szolgáltatásokat- rendi állapotától függetlenül. Így jutottak a Somlón jobbági kötelezettségekkel terhelt földhöz városi polgárok és nemesek is.

A szőlőföld önállósulása lényeges esemény volt, mivel ebből fejlődött ki a későbbi promontorium, a megkülönböztetett jogokat biztosító hegyközségi szervezet elődje. A magyar bortermelés- már ismerttetett- XV-XVI. századi nagy fejlődése következtében jóformán minden nagyobb uradalomnak kialakult a maga „szőlős” faluja.[25] A XVI. századra a legtöbb szőlő jobbágyok kezén volt, legtöbbször a promontoriumon, a „hegyen”, ahol nemcsak falubeli, de más falvakból való jobbágyok, sőt polgárok és nemesek is műveltek földesúri szőlőket. Az is egyre gyakoribbá vált, hogy a földesúr földje birtokosát mentesítette a földesúri terhek alól, miközben tulajdonjogát a föld felett megőrizte. Ez viszont nem jelentette azt, hogy az egyéb, pl. a szőlő után a mezővárosok által kivetett adókat nem kellett volna megfizetni. A helyi szokásjog értelmében a Somlón a szőlőtelepítésért cserébe a jobbágyok is kaphattak mentességet a földesúri terhek alól.

Azonban a birtokosok eltérő társadalmi helyzete az egyes személyek számára eleve más viszonyt teremtett a kötelezettségekhez. A nemes és polgárt nyilvánvalóan nem kötelezték robot vagy más úrbéri kötelezettség teljesítésére, de mivel a föld nem az ő tulajdona volt, kénytelen volt azt pénzben megváltani, esetleg járadékszerű szolgáltatást teljesíteni. (Ez egyfajta hasznóbérlétként is értelmezhető.) A somlón a városi oldal szőlőiben pedig a minőségi bor előállítására érdekében kialakult az a gyakorlat, hogy szakértelemmel bíró, fizetett szőlőműveletet alkalmaztak, a jobbágyok számára pedig lehetővé tették kötelezettségeik - így a robot - pénzbeli megváltását. Ezért alakult ki a Somlón a XVII. század elejére az ún. taksások egységes helyzetű rétege, akik a földesúri szolgáltatások megváltásaként fizetett adó (taksa) fejében használhatták a szőlőt.

A Somlón kibontakozó bortermelés és borkereskedelem, illetve a megváltozott birtokviszonyok ismét szükségessé tették a szőlőműveléssel és bortermeléssel kapcsolatos

követelmények jogi keretbe foglalását. Mivel az ország többi bortermelő vidékén is hasonlóan kellett eljárni, országos szinten szabályozták ezt a kérdést, és ezek a szabályok a Somlóra is vonatkoztak.[26]

A Somlón a XV. századig a várat, illetve a királyi birtokot kötötte a descensus, azaz a király és családja, vagy az őt képviselő megbízottjai elszállásolásának és kíséretének ellátásának kötelessége. A hegyen pedig - a már ismertetett szerzetesrendi birtokok mellett - egyházi birtoktestek is elterültek, és az ezeket összefogó katolikus egyházat az „amit a föld terem, bor vagy gabona” elv alapján tized illette meg a borból, amely részét képezte a XV. századtól szedett dézsmának is.[27] Szedése a megyéspüspök joga volt, de a Somlón 1/16-od része a helyi plébánost illette meg. Fizetése alól ugyanakkor men-tességet nyertek a falvak bírái. Az egyházi tizeddel eredetileg azonos mennyiségű volt a földesúrnak járó terményadó, a kilenced, mivel az után szedték. (Itt kell megemlíteni, hogy a köznyelvi szóhasználatban elsősorban ezt a földesúri járadékot nevezték bor-dézsmának, bár gyakran említik dézsma néven a tizedet is.) A Nagy Lajos-féle kilencedtörvény értelmében a „szőlőbirtokos jobbágyoktól ...borunknak kilencedét (no-na)”[28] beszédették, illetve a földbirtokos nemesek is beszédtek ezt a „szőlővel bíró jobbágyoktól”, lerovásának határnapja a Somlón augusztus 20.volt. Később azonban a beszédés fordított sorrendje vált szokássá, minek következtében a földesúri bordézsmát a termés egytizedét jelentette, az egyházi tized viszont csak 1/11-ed részét. Ugyanakkor a Somlón az újra művelés alá vont (parlag-) szőlő után 3, az újonnan telepített szőlő termőre fordulása után 7 évig dézsmamentességet élvezett annak telepítője. Ám ha a birtokos nem fizette meg a szőlője után járó bordézsmát, vagy évekig parlagon hagyta a területet, a földesúr jogot formálhatott a jobbágy kibecsültetésére a szőlőbirtokából.

A XVI. századra országszerte kialakult, és a Nyugat- Dunántúlon a XIX. századig megmaradt a hegyvám (ius montanum, tributum montis seu terragium) fizetésének kötelezettsége. Ezt a szolgáltatást a majorsági jellegű szőlőterület használata után kellett teljesíteni a földesúr részére. A Somlón ezt az adót akónak nevezték, és körülbelül 800 négyszögöl után 5-10 köbölnyi mustot vagy bort jelentett, illetve természetbeni juttatást (ún.munera: kenyér vagy kalács, kappan és zab). Az adófajta a termés évi mennyiségétől független volt, és minden gazdának kötelessége volt beszolgáltatni a hegy tulajdonosának, de a nem helybeliek (extraneus) pénzben is megválthatták, ún. fertó vagy ferton pénz formájában, melynek fizetési módját és összegét a későbbi hegytörvényekben rögzítették. Kivételt képezett a vásárhelyi rész, ahol viszont kizárólag borban kellett fizetni a hegyvámot a kolostor részére: a vásárhelyi (mezővárosi) lakosok bortermésük kilencedét szolgáltatatták be, míg a falvak lakosai – még ha az apácák jobbágysai voltak is, tizenkét vödör (1 vödör = 16 liter) bort fizettek. Így meglehetősen jó bevételre tettek szert, hiszen az 1542-es tisztartói jegyzék szerint csak a vidékiek hegyvámja 1152 vödör (18 432 liter) bor volt.[29] (Bár a XIV-XV. századi törvények a kilencedet léptették a helyébe, a hegyvám a Somló területén csak 1848-1853-ra szűnt meg az úrbéres földeken, amíg a nagyobb hányadot kitevő, telken kívüli szőlőterületeket meg kellett váltani.)

1405-ben sikertelenül próbálták meg itt is bevezetni a budai súly- és mértékrendszerhez igazodó, egységes bormértékeket, ugyanakkor az a tény, hogy Zsigmond király a magyar kereskedők részére engedélyezte a borra is kiterjedő szabad kereskedelmet, javított a somlói települések gazdasági helyzetén: 1511-ben az ez év július 2-án kelt – a vásárhelyi apácák által kiállított – urbárium töredéke három kápolna meglétéről számolt be a hegyen.[30] Az 1567. évi 38. tc., melyben engedélyezték, hogy „borait mindenki a maga fekvő jószágán szabadon mérhesse”[31], szintén lendített a terület borkereskedelmén – a földbirtokosok kocsmáltatási joga mellett - , ugyanakkor a borharmincad fizetéséből származó bevétel a fiscust gyarapította.

Az országos szabályozás mellett a Somlón kiemelkedő szerepet játszottak azok a helyi szokásjogi alapon kialakult szabályok is, amelyek a szőlő művelésével, a szőlőhegyek rendjével voltak kapcsolatosak, és amelyek a XVII. századra szőlőrendtartásokként rögzültek.

Az eltérő normákhoz, rendtartásokhoz a szőlőművelés eltérő szervezeti keretei kapcsolódtak, amelyeket a Nyugat-Dunántúlon hegyközségnek neveztek. Itt kell megjegyezni, hogy korunk szakirodalma a hegyközség kifejezést kettős értelemben használja[32]: többségük a fogalmat az egy vagy több község határának összefüggő területén a szőlőbirtokosokat összefogó, a hegytörvény által kialakított, autonóm szervezetként, önkormányzatként értelmezi, amely választott előljárásságú és tagjainak érdekvédelmét is ellátja. Vajkai Aurél ugyanakkor a dunántúli szőlőhegyeken kialakult szórványtelepüléseket (pl. Cserszegtomaj, Badacsonytomaj) nevezte hegyközségnek.[33]

Az egyes hegyközségek életének szabályozása a Dunántúlon eltérően alakult.[34] A szabályozás kereteit az ún. hegytörvény képezte, amely azon kötelező érvényű normák összességét jelentette, amelyek a falusi és városi szőlőbirtokosok és –művelők szőlőhegyvel kapcsolatos érdekeit, jogait és kötelességeit rögzítették. Szűkebb értelemben a hegyközségi intézmény működésének alapjául szolgáló szabályok foglalata volt, amelyekben a birtok -és közjogi tényezők körét a helyi szokásjog szintjén, a hagyomány erejével érvényesítették a XIV. század óta (ekkor még „hegyjogi szabályok” néven készültek), mivel a földesúr és a falusi közigazgatás közvetlenül általában nem szólt bele a szőlőhegy rendjébe.

A „hegytörvénynek” több formája létezett: hegyközségi articulusok ott születtek, ahol hegyvámos szőlők formájában a paraszti birtoklás túlsúlyban maradt; ahol a részben taksás-dézsomás paraszti szőlő mellett az allodiális kezelésben levő szőlő dominált, ott a földesúr által hatályba léptetett földesúri rendtartást használtak, míg a városok, melyek autonómiával rendelkeztek, hegytörvényekkel, illetve városi statutumokkal szabályozták a bortermelést.

A „hegytörvények” közül egyesek egész tájegységekre kiterjedő érvényűek voltak, míg mások csak egy adott termőhelyen, vagy adott termőhelyen belül is csak annak egy részén voltak érvényesek. Így az 1629-ben hozott - a későbbiekben ismertetésre kerülő - somlói hegyrendelet csak a Somló vásárhelyi oldalára vonatkozott, amíg az, amelyik 1743-ban készült, a nagyszőlősi (somlószőlősi) oldal rendtartása volt, és a Zichy- uradalom hegyszabályának tekinthető.

A szőlőtermelést szabályozó jogszabályok közül országos szinten a legkorábban a földesúri rendtartások és a városi statutumok alakultak ki. A Somlón is kezdetben földesúri rendtartásokat használtak, amelyet a szőlőföld feudális ura (Zichyek, Erdődyek, egyházi birtokosok) bocsátott ki. Benne mindazokat a kérdéseket szabályozták, amelyek – később - a hegyközségek articulusaiban szerepeltek. A földesúri rendtartás által szabályozott közösség ugyanakkor nem rendelkezett önkormányzati szervezettel. Tisztviselőkként a Somlón rendszerint földesúri alkalmazottak, vagy a földesúr alá tartozó község bírása által felügyelt személyek dolgoztak mint hegybíró(k) vagy hegymester(ek), akik így nem a szőlősgazdák által választott, közösséget képviselő előljárárok voltak. Az önkormányzattal rendelkező mezőváros - így Vásárhely - esetében a hegybírák vagy hegymesterek kinevezése a városi tanács feladata volt, és a városi előljárárok szabadon alkothatták meg a szőlőhegyekkel kapcsolatos statutumait. (Ezek a rendelkezések korábban a város életét szabályozó statutumok összességébe tartoztak, az első, külön pontokba szedett városi szőlőhegyi statutumot csak 1641-ben készítették el Mádon.)

A legkésőbb - a XVIII. század folyamán- a hegyközségi törvények vagy articulusok terjedtek el a szőlőbirtokosok bizonyos autonómiával rendelkező közösségeiben. Ilyenek voltak azok a szabályzatok, amelyekben rögzítik, hogy az illető hegyen birtokos gazdák összessége közösséget képez, illetve a gazdák e közösségnek kötelezően tagjai. E törvények közös

jellemzője, hogy tartalmuk értelmében a közösség évente (újra) választja saját vezető testületét, amelyben a hegybíró vagy hegymester vezetésével esküdtek vállalnak szerepet. A testületnek évi meghatározott számú gyűlést kellett tartani, ahol a szőlőkkel kapcsolatos minden kérdésben állást foglaltak. A hegyközségi articulusok így akár e testületek működési alapszabályainak is tekinthetők, amelyet a szőlősgazdák állapítottak meg és a földesúr hagyott jóvá.

A Somlón később általánossá vált hegyközségi rendszer azonban hosszú kialakulási folyamat eredménye volt. Mivel a hegyen a szőlők szabad forgalma miatt szinte bárki, bármely falu határában szerezhette a szőlőbirtokot, a birtokosok nagy részére nem vonatkozhatott volna a faluközösség és bírójának döntése. (Korlátozást csupán az jelentett, hogy a földesúrnak jóvá kellett hagynia az új birtokos személyét, illetve a birtok elidegenítésével meg kellett várni a gazdasági év végét.) Szükség volt tehát egy olyan intézményre, amely mind a szőlőbirtokos, mind a szőlőterület ügyeiben illetékességgel rendelkezett- és ez a birtokosok területi közössége, a hegyközség volt. E közösségben minden birtokos tagsága kötelező volt, és a maguk közül választott ügyintéző testület működése nem függött sem a helyi, sem a feudális úri hatóságtól.

Maga a „hegyközség” kifejezés hosszú ideig mégsem fordult elő a szabályzatokban. A XIX. századig a közösséget rendszerint a „hegység, helység, hegybéli helység”[35] megnevezéssel illették - egészen az 1894.évi XII. tv., a hegyközségi törvény meghozataláig. Legkorábban, a XIV. századtól,[36] a „helység” szó nyert jogi értelmet: elsődleges jelentése „locus competens” volt, azaz jelentette egy hely illetékességét, döntési jogosultságát, illetve magát a döntések hozatalára kijelölt helyet. (Ez a középkori jogi terminus jelentette eredetileg a döntéshozó testület üléseinek helyét, illetve a közösséghez tartozás alapját képező szőlőhegyet. Innen terjedt át a megnevezés magára a jogi aktusra, illetve a jogot gyakorló közösségre. Ezért találkozhatunk gyakran az articulusokban a „helység tartatván”[37] kifejezéssel.)

A hegyközség (tulajdonképpen hegybéli helység) feudalizmus kori típusa a XVI. században alakult ki, mivel a legkorábbi - a XVII. századból fennmaradt - írott articulusok mindegyike utal arra, hogy a „helység” már korábban is létezett, csupán a szabályok újrafogalmazása történt. Ugyanakkor XIV. századi oklevelek tanúskodnak arról[38], hogy már ekkorra kialakultak a szőlők birtoklásával kapcsolatos szabályok, a „helység”, és választott vezetői (a hegybíró és az esküdtek tanácsa). Annak oka pedig, hogy írott hegytörvények csupán a XVII. századtól maradtak ránk, valószínűleg az, hogy az írásbeliség a városokban nagyobb mértékben és gyorsabban terjedt el, mint a falvakban és a földesúri birtokokon; illetve az, hogy a második jobbágyság XVI. századi kialakulásáig nem is volt feltétlenül szükség a hegytörvények írásba foglalására. Számos kutató (Égető M., Csoma Zs.) úgy véli, hogy a hegytörvény a földesúri hatalom megerősödése miatt kötött írásos „kompromisszumnak” tekinthető, amelyet a hegy feudális ura és a szőlőbirtokosok kötöttek, hasonlóan az ekkor kialakult falutörvényekhez.[39] A „kompromisszum” sikerességét pedig az bizonyította, hogy a szőlőhegyek bár formálisan betagozódtak egy-egy falu határába, de függetlenek maradtak a falusi igazgatástól, és esetleges lakosaik közösségét is külön kezelte a terület földesura.

A hegyközségi törvénynek minősíthető szabályzatok többsége a Dunántúl középső és nyugati részéről maradt fenn- legalábbis a XVIII. századi adatok szerint.[40] Természetesen a Dunántúlról is ismertek ebből az időből származó földesúri rendtartások, instrukciók is, mint pl. a Festetichek által a földvári, kákonyai, látóhegyi és unombánomi szőlőhegyek számára kiadott rendtartások[41]. Megfigyelhető bennük, hogy egy-egy szőlőhegy általában egy „helységet” - a birtokos gazdákat összefogó szervezetet - alkotott, ezért valószínűleg ez az oka annak, hogy az articulusok nagy része szinonimákként használja a hegység és a helység

szavakat. Ám- ahogy az a Somló esetében is történt- az is megszokott volt, hogy nagy kiterjedésű hegyeken több (2-3) helység is működött.

A somlói hegyközségek működése és hatásköre

A Somlón és a Dunántúlon általában a XVII. század középső részére a szőlőbirtokok sajátos helyzete miatt kialakult az a jelenség, hogy a birtokosokat nemcsak a hegytörvény, de az általa kialakított önkormányzat (autonóm szervezet) is egybefogta: maguk határoztak a rendtartásukról, tisztségviselőik választásáról és bizonyos esetekben elsőfokú bíraskodási jogkörrel is rendelkeztek.[42]

A közösség tagjait, a birtokos gazdákat a Somlón hegységbeliek és helységbeliek néven említették, mint akik mindnyájan a hegységnek vagy helységnek „ezen Articulusaihoz kötelesek”. [43]A hegytörvények számukra kötelezőek volt, és kialakult egy szertartásos eljárás is, amely keretében a törvények elfogadását elismerték. Ezt abban az esetben végezték el, ha a hegyen eddig nem birtokos személy vásárolt itt szőlőt: ilyenkor az adásvétel során felolvasták a hegyi articulusokat, majd a vevő „az áldomás italhoz kezét beadván bíró uramnak” megfogadta, hogy „semmiben ezeket a végzéseket meg nem akarja háborítani”[44] – és ezzel a közösség tagjává válva magára kötelezőnek ismerte el a rendszabályokat.

A közösség tagjának ezt követően csak a birtokos személy minősült, családtagjai már nem. (Ezért érdekes a Somogy megye által kiadott Articuli Promonthoriales 20. pontja, amely szerint: „Ha valamely gyarló Asszony Emberek egymást meg-motskolják, nem tekintvén, hogy nem kötelesek a 'Helységhez, mindaz által a'ki bünös lészen, érdeme szerint büntetődjék.”)[45]

A somlói helység élén a hegybíró állt, akit a Dunántúl más területein hegymesternek is neveztek. Megfigyelhető ugyanis, hogy a dunántúli hegytörvényekben a hegymester-hegybíró terminus váltakozik. A népnyelvben a „hegymester” a szőlő őrzésére felfogadott szőlőpásztort jelentette, a „hegybíró” pedig választott a választott vezető volt a hegyen. A földesúri jóváhagyással kibocsátott, vagy általa fogalmazott articulusokban viszont a „hegymester” a hegybírónak felelt meg.[46] Az önkormányzat tisztségviselői voltak még az esküdtekből álló tanács tagjai.[47] A somlói hegybíró módosabb, paraszti származású nagygazda volt, munkáját pedig a hegymester és a szőlőpásztor segítette. A hegymesterek a Somlón a szőlőhegy rendjére vigyázó tisztségviselők voltak, akiket tavasztól a szüret kezdetéig fogadtak fel és a hegyközség pénztárából nyerték a fizetésüket. Fő feladatuk a vízlevezetők gondozása volt, amit a hegybíró szigorúan ellenőrzött, és szükség esetén büntetést is kiszabhatott a hanyag hegymesterre. A szőlőpásztor is fizetett tisztviselő volt, akit a hegybírák eskettek fel hivatalba lépésekor a „hegy igazságára.”[48]Fizetését konvencióban kapta, ha eleget tett a feladatának, azaz gondosan vigyázott az érő szőlőre nyártól a szüret végéig. A szervezeti kérdéseket a Somlón kezdettől fogva rendtartás tartalmazta, amelyben előírták például, hogy „mikor pedig más hegybíró választanak az urak, az hegység tudosítsa és úgy magok vagy bizonyos emberek jelen legyenek és úgy választanak hegymestert, szőlőpásztort azonkípen”[49] A Somlón ezeknek a tisztségeknek a viselése nem csupán joga volt az érintettnek, hanem szankcionált kötelessége is. Annak, aki komoly ok nélkül nem vállalt el a hegyen valamely tisztséget, az országszerte elterjedt gyakorlatnak megfelelően pénzbüntetést kellett fizetnie. A somlói birtokosoknak a gyűléseken is kötelességük volt megjelenni, amikor az előjárókat megválasztották vagy pl. a hegyrendtartás szabályait ismertették.

Érdemes figyelni arra, hogy a Somlón ezeket a kérdéseket már 1629-ben szabályozták.[50] Az ekkor megalkotott önálló hegysszabályok csupán a vásárhelyi részen jelentettek kötelezettségeket a gazdáknak- ám ők már jórészt mezővárosi polgárok voltak. A város előjárósága elrendelte, hogy szabadon befogadható minden betelepülni szándékozó, de az utód nélkül elhunytak jószágát a város vette használatba. A vásárhelyi

polgárok e szabályok értelmében szabadon éltek egész éven át a kocsmáknak hasznát, vámmentesen kereskedhettek és tarthattak vásárt. A város birtokában volt a vár kulcsa is, ahova „félelmes hírek esetén bele takarodhatott a szegénység.” Az 1629-es hegyszabályok hosszú, pontokba szedett felsorolását tartalmazzák a hegyen birtokos gazdákkal kapcsolatos elvárásokat, és az azokat megszegőkre kiszabható büntetést. Megfigyelhető, hogy a főbb előírások alig változtak az 1511-es rendelkezések óta (pl. a fakivágást továbbra is tiltották). Érdekes, hogy a szankciókat már pénzbüntetésben határozták meg, mértékük rendszerint négy forint körül mozgott. A somlói gazdáktól már ekkor elvárták a hegyen az erkölcsös magatartás tanúsítását: a szitkozódókat négy forintra bírságolták (külön is nevesíti a hegyrendelet a „bosszu mondást” elkövetőket és a mást „franyia” szóval szidalmazókat). Hasonlóan bünhődött az is, akit „marha szaladas”-ban találtak vétkesnek. Szintén négy forintja bánta a szőlőhegyi birtokosnak, ha a hegyről szőlőt lopott, illetve ha valamely kötelezettsége miatt a hegymester az esküdtek útján hasztalan szólította fel feladata teljesítésére.

A XVIII. századi hegytörvényekben már csak utalásszerűen szerepelt, hogy „az helység régi rendi és szokása szerint”[51] hegybírókat és esküdteket kellett választani. Ugyanakkor Veszprém megyében a korabeli dokumentumok szerint (Csatári hegy 1733.évi rendtartása, 17.pont) elterjedtebb volt az a gyakorlat, hogy a földesúr jelölte ki a tisztségviselőket, ahogy erre a törvényekben szinte mindig szereplő „hegymester rendeltessék és választassék” fordulat következteteni enged. A bíróválasztás szabadsága sem terjedt el általánosan, Zala megye például az 1752-es somlói hegyszabályokat követően az 1753-ban kiadott Articuli Promonthoriales 1. pontjában rögzítette, hogy hegybírókat csakis a földesúr előzetes jóváhagyása mellett, vagy a tiszttartója jelenlétében lehet választani, és hamarosan (1804) Veszprém megye is áttért erre a gyakorlatra.[52] A Somlón a hegybíró mellett az esküdtek tanácsának is fontos szerepe volt, létszámuk 4 és 12 fő között változott a szabályozások során. A hegység vezető testületét évente, a Szent György-napkor tartott gyűlésen vagy törvénynapon újra kellett választani, és az eljárásnál minden birtokosnak jelen kellett lennie. Ha valaki ezt elmulasztotta, büntetéspénz fizetésére kötelezték.

A somlói gyűlésen megválasztott új bírókat és a tanácsstagokat azonnal megesküdtették („meghüdtötték, meg- hütködtették”), és hogy az eskünek nagyobb ereje legyen, letételére a hegyközségi gyepűn belül került sor. Természetesen, ha az előző év(ek)ben megválasztott elöljáróknak ismételten bizalmat szavaztak, a község „megmarasztalhatta” őket: ilyenkor nem kellett újra esküdniük, de ha nem vállalták a hivatalt, őket „erővel az hegység meg nem marasztalhatta.”[53]

A tisztségviselők eleinte nem részesültek javadalmazásban, mivel a megválasztás során anyagi helyzetükre is tekintettel voltak, illetve megválasztásuk megtiszteltetésnek is minősült. A XVII. századtól viszont bizonyos juttatásokat élvezhettek a földesúr akaratából, bár hivatalviselésükért továbbra sem kaptak díjazást, csak ha esetenként a szőlőbirtokos nevében eljárak valamely ügyében. A juttatásokat a hegytörvényekben szabályozták, de szabott pénzüsszeget kellett fizetni a tisztségviselők által elvégzett közös szőlő-szétmérésért, a mesgyekövek (újra) elhelyezéséért is. Úgynevezett törvénypénz járt a Somlón a bírácoknak peres ügyek esetén, valamint adásvételkor, és ez utóbbinál ételt és bort is biztosítani kellett a számukra. A XVIII. századtól a hegybírák részesültek a rendszabályok áthágói által fizetett büntetéspénzekből is, ugyanakkor a somlói bírácoknak kötelességük volt segédkezni a dézsma, illetve a hegyvám behajtásában - amiért cserébe mentesültek a földesúri adó alól („...azért hegyvámmentesültek egészben mentesek lesznek, dézsmát mindazonáltal 20 akó boron fölül termésekből adni tartoznak.”[54]).

A szőlősgazdák közössége a már említett fizetett alkalmazottak munkáját is igénybe vette. A Somlón az országos gyakorlatnak megfelelően éves szolgálatra szőlőpásztorokat (akiket a Dunántúlon gyakran hegymesternek is neveztek[55]) fogadtak fel. A XVIII. századra

általánossá vált a jegyző alkalmazása is, mivel az előző évszázadokban csak alkalmilag, egy-egy peres ügy írásos anyagának elkészítéséhez kellett a bírónak vagy hegymesternek deákot felfogadnia, míg a XVIII. századra már az állandó, felesketett nótárius alkalmazása vált szükségessé.

A dunántúli hegyközségek - mint a Somló - életében a legfontosabbak az ún. helységi törvénynapok vagy „hegynépe gyűlése” voltak. Tartásukra általában évente háromszor került sor, és a XVIII. századtól a hegytörvények e napok kijelölését többnyire a hegységre bízták: „Az Helység Törvény napja legyen akkor az melly napra az becsületes Helység rendeli, csak hogy három ízben legyen”. [56] E napokon túl bizonyos „jeles napokon” is aktív közösségi tevékenységet kívántak meg a szőlősgazdáktól, pl. Vízkeresztkor (január 6), Vince napján (január 22.), Orbán- napkor (május 25.) és Márton-napkor (november 11). A később, a XVIII. század közepén hozott somlói rendszabályokban már az a gyakorlat vált uralkodóvá, hogy a hegytörvények pontosan megnevezték a gyűlésnapokat. Az első gyűlést tél végén (böjtelő szerdája és Gergely-nap között), a másodikat Szent György napján (április 26.) tartották [57]. A harmadik gyűlés ideje ekkor még változó volt.

A Somlón a hegybíró feladata volt a gyűlés összehívásának megszervezése: az esküdtek útján tájékoztatta a birtokosokat a helyéről és idejéről, valamint arról, hogy a megjelenés minden szőlősgazda számára kötelező pénzbírság terhe mellett.

A gyűlés helyszíne hosszú folyamat során rögzült. Eredetileg a szőlőhegyen, a gyepon belül történtek a tanácskozások, mivel a szőlővel beültetett terület – amely a megbeszélések tárgyát képezte – fizikai közelsége nyomatékot adott a szóbeli törvénykezésnek. Amikor azonban az 1600-as évek közepén a somlói hegytörvényeket írásba foglalták, a gyűlés helyéül a hegybíró házát nevezték meg, de megmaradt az a szokás, hogy az articulusok évi egy-kétszeri felolvasása a gyepon belül összegyűlt birtokosok előtt történt. Ha pedig egy szőlő perlésére került sor, a felperes Gyertyaszentelő Boldogasszonykor (február 2.) a hegybírák kíséretében a hegyen, az illető szőlő egy vesszőjét fogva tehetette meg érvényesen az igény bejelentését. [58] A törvénynapok között felmerülő, kis horderejű ügyekben már nem hívták össze a gyűlést. Ekkor a hegybíró az esküdtek tanácsával együttműködve hozott ítéletet (pl. szomszédviszály, kárbecslés, kisebb tolvajlás esetén).

A Somlón a hegyközségi önkormányzat működésének fontos részét képezte a hatáskör pontos meghatározása. A működés alapjául szolgáló rendszer azonban a XVIII. század elején megváltozott. A legelső, 1643-ból származó dunántúli articulusok (Szentgyörgy és Guár településekről) a hegytörvényeket mint a földesurak által kiadott rendtartásokat említették. Ennek oka az, hogy az 1700-as évek közepére az az eljárás terjedt el, hogy a hegytörvényeket a szőlőbirtokosok készítették el és benyújtották a földesúr elé, aki jóváhagyta, illetve saját érdekeit szem előtt tartva módosíthatott azon. Ezután kerülhetett sor a Somlón az articulusok kihirdetésére. Érdekes azt is megjegyezni, hogy a XVII-XVIII. században a hegytörvények gyakran csupán egy norma-rendszer írásba foglalását jelentették, elvárásokat rögzítettek – tartalmuk megvalósulásáról nem nyújtottak információt. Továbbá ekkor a helységek megpróbálták – az erősödő földesúri fennhatóság ellenében – megerősíteni az önállóságukat, amire a kisebb birtokosokkal szemben esélyük is volt. Ugyanakkor a XVIII. század közepére e-gyes megyék - így Veszprém is – saját hatáskörükben kívánták rendezni a szőlőhegyek kérdését. [59]

E háttér ismeretében lehet értékelni a somlói helységek hatáskörét a személyek és az ügyek vonatkozásában. Eredetileg valószínűsíthető, hogy az egykor jobbágyi sorú szőlőbirtokosok egyenlő jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeztek, a hegység döntései pedig mindenkire vonatkoztak. Az egyenlőség azonban már a XVII. században sem lehetett mindenhol természetes, hiszen egyre több városi lakos vásárolt magának szőlő-birtokot. 1653-ban a közeli vonyarci hegy articulusai még nyomatékosan leszögezték, hogy „minden szőlős

embernek, akár nemes, akár vitézlő, akár paraszt renden levők lesznek, az szőlők dolgában” jogában áll a hegybíróhoz fordulni és törvénykezését kérni.[60] És bár az egyes szankciók végrehajtásánál szereplő „személyválogatás nélkül” fordulat arra utal, hogy a törvények betartására egyformán köteleztek minden birtokost - a büntetés végrehajtása korántsem történt rendi megkülönböztetés nélkül.[61] Általános, minden birtokosra kiróható szankció csupán súlyos, a feudális úr elleni sérelem esetén fordult elő, mint pl. a hegyvám fizetésének megtagadása, vagy a szüret megszabott idő előtti kezdése. A földesurak e jelenség előzményeként arra törekedtek, hogy kivonják magukat a birtokosi közösségből. A Somlón ez úgy történt, hogy saját kezelésükben le-vő, valamint a földesúri joguk által rájuk visszaszálló szőlőiket jobbágyok használatába adták, és ezzel növelték a befolyásukat. A XVII. század folyamán pedig a nemes személyek a helység bíraskodása alól is ki kívánták vonni magukat - ezért történtek kivételek az általános büntetés-végrehajtás alól. A XVIII. századra a folyamat eredménye az lett, hogy kinyilvánították: „Nemes személyeknek büntetése Hegységet nem illetvén, azoknak bírságlásába ne avatkozzanak, hanem közelebb lakozó Nemes Vármegye bírájának bé jelentsék.”[62] Így a XVIII. század elején a Somlón az egyes vétségekre mindig kétféle büntetést állapítottak meg: a parasztokat testi fenytéssel (pálcázással) sújtották - melyet a későbbiek folyamán megválthattak pénzben is, ha képesek voltak az összeg kifizetésére-, a nemesek esetében pedig - ha arra került sor- mindenkor pénzbírság fizetését írták elő.

Ez a folyamat tehát oda vezetett, hogy a hegyközség nem vált olyan demokratikus szerveződéssé, amely a törvényszegőket azonosan ítélte volna meg. A XVII. századtól az is megállapítható, hogy a hegybíró egyfajta paraszt- bíróság vezetését látta el. A bíraskodás és az igazgatás kérdéseiben többnyire választott vezetőség járt el, de megmaradt néhány olyan ügyfajta is, ahol a döntés magánjogi okokból az egész helység kezében volt (pl. adás-vétel nyilvános felvallása, beiktatás, bevezetés). A vezetőség ugyanakkor nem elsősorban a birtokosok fölé emelkedő kiváltságos csoportként működött, hiszen a helységbeli szőlősgazdák - a közösséget és annak tagjait egyformán illető szuverenitás értelmében - becsüknél és peres ügyekben helyettesíthették az esküdteket.

Az articulusok a Somlón mindig garanciát szolgáltattak a hegybíró és az esküdtek sérthetlenségére - ez viszont a XVIII. századra már a földesúr érdekvédelmét is jelentette, mivel a hegybíró gyakran az ő (választott vagy kinevezett) embere volt. Az 1750-es évek közepéig minden somlói szabályzat kimondta, hogy a szőlőkkel kapcsolatos pereket „in facie loci” kell megkezdeni, és bírsággal fenyegették azokat, akik egyenesen a földesúrhoz fordultak volna. Ez annak a - már említett, a hegyközségi autonómiát sikeresen védő - folyamatnak a része volt, amely a XVI. századtól bontakozott ki a földesurak azon szándéka ellen, hogy a hegyközségi jobbágyok pereit is az úriszék hatáskörébe vonják. Így a XVII-XVIII. században a helységek jogaikat megőrizve, elsőfokú joghatóságként működtek tovább, sőt egyes uradalmakban a hegybírói széket a földesúr az úriszék legalsó fokának ismerte el. Bizonyos esetekben másodfokon „fogott bírák” részvétele is gyakori volt a peres eljárásban, de a XVII. századtól az articulusok már minden félnek biztosították a simplex novumra való apellálást, vagyis azt, hogy - a földesúr akaratából - a per újrafelvételét kérje, amelynek megakadályozására pedig a hegyközségek törekedtek. Ugyanakkor a hegybíróstól csak az úriszékhez lehetett fellebbezni, mert megkerülése esetén, azaz ha „más judex ordináriustul valaki novumot impetrálna és nem a földesuraktúl, annak hely nem adatott” - rendelkezett az 1600-as évekbeli hegytörvény.[63]

Fokozatosan változott a büntetések célja is: a korai időkben az okozott kár megtérítésére törekedtek, ezért az ítélet a kártevő eszköz elpusztítását, alacsony pénzbírságot, esetleg a szőlő - ezáltal a közösségi tagság- elvesztését mondta ki. A földesúri fennhatóság növekedésével viszont a pénzbírságok nagy része a földesurat illette meg - így rendszerint

összegüket is megemelték 2-24 forintig -, de a XVIII. századi megyei szabályozások az ügyintézés gyorsaságát is károsan befolyásolták, mivel elrendelték, hogy „semminemű Törvént... ne tegyenek minek előtte az Földes Uraságnak referállák”. [64]

Mindazonáltal a XVIII. század végére a Somlón kialakult rendje volt a szőlőbirtokosok együttműködésének. A hegytörvények az adott területen jól szolgálták a szőlőbirtokosok, illetve általában a szőlő- és bortermelők és a kereskedők érdekeit. A hegyközségek bizonyos értelemben megelőzték korukat, hiszen egy a polgárosodásban visszamaradott országban jelentettek egészen eltérő társadalmi helyzetű személyek számára olyan együttműködést, amely – ha nem is a mai fogalmaink szerint, de – viszonylag demokratikus keretek között folyhatott[65].

Ahol apácák parasztokat perelnek

A somlívásárhelyi szőlőbirtokosok együttműködése állt egy- a Somlón mélyreható társadalmi változást hozó- évtizedekig húzódó furcsa pereskedés mögött is.[66]

Bár annakidején, 1570-ben 36-tal több szőlősgazdát írtak össze Vásárhelyen, mint 1542-ben, az apácakolostor szőlőbirtokának helyzete a XVII. század elejétől gyökeresen megváltozott. A kolostor szerzetesnőinek eddig csak az időnként hatalmaskodó (néha a kolostort is megtámadó, esetenként az apácákat ütlegelő) somlói várurakkal gyűlt meg a bajuk, mostantól azonban a török dúlása miatt megcsappant számú földművelő réteg sem bizonyult engedelmes nyájnak.[67] Tehették is ezt, hiszen a hegyen 1511 óta a bencések helyén gazdálkodó premontrei nővérek a török veszedelem hírére Pozsonyba menekültek, és az uralkodó 1601-től birtokaikat a klarisszáknak juttatta. Az ispánjuk által képviselt nővérek első lépésként hatályon kívül helyezték az 1511-es urbáriumot, és a robot felemelése mellett mészégetésre kényszerítették a lakosokat. Ez az eddig szokásban nem levő szolgáltatás a vásárhelyiek ellenszenvét idézte elő. 1612-ben panaszt is emeltek miatta az esztergomi érseknél, kérve, hogy az apácák hagyják meg őket a régi urbárium nyújtotta kötelezettségeikben, amelyeknek erejük megfeszítésével bár, de megpróbálnak eleget tenni. Az apácák viszont engedetlenség és rebellió miatt pert indítottak jobbágyaik ellen Pozsonyban, a nádori delegált bíróság előtt, amely „természetesen” nekik adott igazat. Ezért hivatalosan is érvénytelenítették az urbáriumot, és a mezőváros lakosait ezentúl „hosszú robot” teljesítésére is kötelezték: ez azt jelentette, hogy a terményeket és a bordézmát a kolostor népeinek Pozsonyba, az apácák székhelyére kellett szállítaniuk.

Ám a „szolgálónépek” továbbra sem végezték el – a régi urbáriumban nem szereplő- új robotfajtákat. Ráadásul egyre többen, mintegy 20 család szerzett magának nemességet a XVII. század elejére, így a gyarapodó parasztnemesi réteg bár adót (taksa) fizetett ugyan, de számíthatott a teljes vármegyei apparátus védelmére is. Mivel időközben a klarissza rend belső válságai miatt jóformán képtelen volt irányítani szőlőbirtokait, a mezőváros elöljárósága maga szabályozta, ki hol vághat fát és nádat, megszervezték az önálló, belső bíraskodást és a külső támadók elleni önvédelmet is. (Sőt, egy Vásárhelyen tartott perben 1628-ban egy szőlőültetvényt a vásárhelyi egyház ellenében egy helyi polgárnak ítélték) Amikor 1629-ben Vásárhely mezőváros önálló hegyrendszabályokat alkotott[68], már évek óta szabadon élték a kocsmát és a két malom hasznát, vámmentesen kereskedtek és vásárt tartottak.

Az apácák, amikor 1677-ben újra kezükbe vették e birtokuk ügyeit, elkésérítő állapotokat tapasztaltak. Szőlőiket 30-40 éve senki nem munkálta meg, 24 jobbágytelket a háborúk elől a városba menekült jobbágyok foglaltak el, akik hosszú fuvart évek óta nem teljesítették, és amikor 1677-ben ezt az apácák ispánja szemükre vetette, kis híján agyonverték őt. A szerzetesnők ismét pert indítottak a vásárhelyiek ellen: az 1677-es pozsonyi tárgyaláson a vádlottak meg sem jelentek, bár őket az úriszék mindenben elmarasztalta, 7480 forintra megbírságolta, és új törvénylevelet kibocsátva kötelezte őket „mindennemű robotnak elvégzésére”. A kocsmát és a malmokat is lefoglalták, újra bevezették a „hosszú fuvart”, de a szigorú intézkedések megvalósítása a gyakorlatban – most sem- sikerült. Ezúttal az apácák

ispánjai károsították meg kenyéradójukat, mivel rendszeresen a konvent költségén tartottak barmokat, a malomvámot eladták, a dézsmás gyümölcsöt pedig maguknak hordatták be.[69] 1694-ben tehát újra, az eddigiekhez hasonló jellegű pert indítottak az apácák a jobbágyaik ellen a pozsonyi úriszéken. Ám ezúttal sem jártak sikerrel: bár még 1677-ben megtiltották a jobbágyoknak saját boruk kimérését, az 1715-ös országos összeírás szerint mégis borkimérésük működött a lakosoknak, és használták a szigorúan eltiltott malmot is.

Valójában az ekkor már Nyugat-Európába is exportált somlói bor miatt oly mértékben megerősödött gazdaságilag a város, hogy 1696-ban már „csak” a „szerfölött nagy” katonai beszállások és a forspont okozott gondot a lakosoknak. Gazdasági erejének tudatában volt a település is. Amikor 1741-ben marhavész pusztította az állatállományt, és a földesúrnők mégis többletterheket kívántak bevezetni, az erre kötelezett lakosok a robot megtagadása mellett döntöttek.

A „tumultuosa seditiosa conspiratio” (tömeges nyugtalanságot okozó összeesküvés) résztvevőit az apácák 1743-ban ismét úriszék elé idézték, ezúttal viszont már a város két meghatalmazott ügyvédjét azzal az utasítással küldték Pozsonyba, hogy csak azt legyenek hajlandók elvállalni, ami a régi, megerősített urbáriumban van. Az ügy ekkor már a vármegyét és a helytartótanácsot is foglalkoztatta. A megye az apácákat okolta a veszélyessé váló helyzetért, mert a szolgáltatások előírásakor nem voltak tekintettel sem a kor, sem a hely sajátosságaira- az apácák viszont a megye engedékenységét rosszalták. Miután a veszprémi püspök sikertelenül próbálta a feleket a helyszínen kibékíteni, 1747-ben Mária Terézia jóváhagyta a megye által több ponton módosított úrbéri szerződést, és figyelmeztette az apácákat, hogy „semmiféle szokatlan úrbérelles terheket” ne merészeljenek követelni. Ám a megye és a rend viszonya továbbra sem maradt felhőtlen: 1747-ben, amikor az apácafejedelemasszony elmarasztalta a vármegyét, mert az nem hozta vissza a birtokukról elszökött jobbágyaikat, Veszprém vármegye így válaszolt: „A megye nem az apácák drabantja.” [70]

A vásárhelyi mozgalmas hétköznapiak csak az úrbéri pátens kibocsátása után csillapodtak, hiszen az itt 1768-ban felvett urbárium végre tételesen felsorolta a földesúri jogokat és a jobbágyok kötelezettségeit. Ugyanakkor a mezővárosban 1784-re már 220 nemes férfi (a lakosság egyharmada) élt, ám mivel ez az állapot nem kedvezett az apácáknak, közülük 56 személy nemesi kiváltságainak jogosságát vitatták. A klarisszák a megyétől várták a vita eldöntését, de az - megint- nem kedvezett nekik: a veszprémi püspök elnökletével összeülő megyei közgyűlés elismerte minden vásárhelyi nemes nemesi jogosultságát.

Az apácák és népeik hosszú viszályának csak a XVIII. század végi egyházpolitikai változások vetettek véget: 1782-től a klarissza rend megszüntetésével somlói birtokaik a vallásalap kezelésébe kerültek.

Minőség- és érdekvédelmi intézkedések a XVIII-XIX. század fordulóján

A helyi társadalmi változások mellett a gazdaság is átalakult. Fejlődést elősegítette a XVIII. század közepéig kedvezőnek nevezhető hazai és nemzetközi gazdasági helyzet, ami a Somló második virágkorát idézte elő[71]. A XVIII. század elején nemcsak politikai, hanem életmódbeli változások is alakították a borkultúrát, amely technológiai és ízlésbeli fejlődésen ment át. A szőlőterületek térbeli kiterjedése ugyan soha többé nem érte el a XVI. századi méreteket, de ez már nem is volt cél. Nyugat-Európában ebben az időben indult el az a termelői felfogás, amely a minőségi borok előállítására érdekében a gondos fajtaszelekciót, a borkémiailag ismeretek (zárt erjesztés, gondos borfejtés) felhasználását helyezte előtérbe. Ezek a francia földről induló újítások Dél- Németországban is meghonosodtak, és a hazai borászok számára mintegy 100 éven keresztül a Rajna- vidéki szőlészetek munkája vált követendő példává.

A hazai borászat a Rákóczi - szabadságharcot követően sajátos fejlődési útra lépett, amely eltért a nyugat-európaiktól. A XVIII. századtól a – nagyjából a hódoltság alól felszabadult területeken - szőlőtelepítési láz jellemezte a magyar mezőgazdaságot. Részben a háborúk által letarolt szőlőhegyeket vonták újra művelés alá, részben pedig új ültetvényeket telepítettek. A királyi Magyarország területén viszont csak kisméretű növekedést lehetett tapasztalni, és a legtöbb helyen az újszerű termelési módszerek csak lassan honosodtak meg.[72]

A Somlón, ahol a termőterületek növekedése nem volt jellemző, a XVIII. század elején csupán a hegy három oldalát – a vásárhelyit, a dobait és a szőlősit – említették a szőlőtermő vidékek között. (A negyedik, jeníi részen egyházi nemesek kisebb birtokai feküdtek, melyeken- mivel a jeníi hegyoldal földesura volt- a győri püspökség szabályai szerint folyt a termelés.) Ezeken a területeken a földesúri hatalom biztosította a minőségi borok előállításához szükséges anyagi és személyi feltételeket. Így történt ez a Zichy család szőlői oldalon elhelyezkedő szőlőjében is, ahol 1743-ban születettek földesúri szabályok. A földesúr 4 forintra büntette a törvényszegőket, akik engedték, hogy szőlőik árán „néminemű marha” menjen be, illetve azokat, akik marháikat akár más, akár a saját szőlőjükben megkötve vagy szabadon legeltették. Érdekeség viszont, hogy a gyümölcslopást szabályozó cikkelyekben nem tettek különbséget a nappal és az éjjel tolvajlóra kirótt (4 forintnyi) pénzbírság kiszabásakor. A büntetésekből befolyó bírságok fele a földesurat, negyede Szőlős falut, egy – egy nyolcada pedig a hegybíró és a hegymestert illette meg. [73] A szigorú szabályozás elérte a célját, ezért a hegy levét a XVIII. században gyógyborként kezdték említeni vizelettisztító és általános gyógyító hatása miatt.[74] A Somlón szőlővel rendelkező, zirci központú ciszterci rend régi gyógyszeres könyveiben is szerepel a következő 1742-es feljegyzés. „Vinum Somlaianum Omni Tempore Sanum” – vagyis a somlai bor mindenkor gyógyító hatású, és „Vinum Somlaianum lac serum pueris venum”- vagyis e bor öregeknek tej, gyermekeknek méreg.[75] (Zircen 1742-ig patika híján a somlai gyógyhatására is támaszkodtak.)

Az újra osztrák irányítás alá kerülő magyar mezőgazdaságba viszont könnyen és jól beilleszkedett a Somló, mivel területén régi idők óta termeltek exportra, és az udvar az örökös tartományok érdekeit figyelembe véve támogatta a paraszti árutermelés bizonyos formáit, így az állattenyésztés mellett a szőlőművelést is. Ezért született meg már az 1727.évi 118.tc. is, amely az első országos intézkedésként a Somlón is védelmet biztosított a borhamisítók ellen. A törvény a hamisítást pénzbüntetéssel, az előállított anyag elkobzásával sújtotta, és kimondta, hogy „a nemes borokat bármiképpen meghamisítók tettleg megbüntessenek”. És mivel ekkor főleg a kereskedők hamisították a bort, azt is elrendelték, hogy „a borral való kereskedés, különösen az ország felső részeiben, bármely görögöknek, örményeknek és zsidóknak lefoglalás terhe alatt tilos.”[76] Ám a XVIII. század közepétől az osztrák gazdaság- és vámpolitika módosulásai (különösen az 1754.október 1-jei vámrendelet) megnehezítették a magyar borok megjelenését a külföldi piacokon. (1715-ben viszont azt mondták ki, hogy külföldiek is szabadon hozhatnak be bort Magyarországra.) Megtiltották a bor vízi úton történő exportját, és a kivitel eszközéül a szekeret engedélyezték – melynek zötykölődésétől a feljegyzések szerint az igazi somlai felkavarodott ugyan, de 2-3 nap elteltével visszanyerte üde, világoszöld- sárgás árnyalatát- és csakis azonos mennyiségű osztrák borral együtt lehetett a magyar borokat külföldre szállítani. A sokféle adminisztratív intézkedés hatására - melyhez a piacok beszűkülése és a növekvő termőterületek okozta hátrány is hozzájárult - az országon belül túltermelés alakult ki, és mivel a minőségi bort adó szőlőket megpróbálták bőtermő fajtákkal helyettesíteni, tovább terjedtek a borhamisítások.

A somlói szőlősgazdák érdekeik védelmére az 1752-es egységes hegyközségi szabályzatban intézkedtek a középkor óta híres somlói bor védelméről. A szabályzatban kimondták, hogy „A Somlai Szőlő Hegynek Termése nem csak az egész Országban, hanem a Szomszéd Tartományokban is híres lévén, illendő és szükséges, hogy ezen Hegy Termésének bötse fenntartassék. Ha ki annak okáért borát vízzel keverné s úgy adná el, ellene ezen tselekedete

bé bizonyítván 12 foréntokra vagy 25 páltza ütésekre büntetessék, és ezen kívül a Vevő embert is Kára eránt meg elégettetni köteleztessen; ugyan annyi büntetésre érdemes az is, aki más Hegyen termett vagy vett Borát titkossan a Somlai Pintzjéhez vitetvén, azt Somlai Bor gyanánt eladná és utóbb ez ellene ki világosodnék. „[77]

Ez a ma talán nehézkesen érthető, de részletes és érzékelhetően felelősségtudattal meghozott szabályozás a korban nagyon szigorúnak minősült, bár megfigyelhető benne az a jelenség, hogy a bűnelkövetők társadalmi helyzetétől teszi függővé a büntetés nemét. A megkülönböztetés indoklása a következő volt: „...mivel pedig illetően büntetés (a pénzbüntetés) gyakran Szegén embert érhetne és Közönséges terheknek viselésben gyöngéttetne, annak föllebb írt...foréntot...páltza ütés el szenvedésével szabad légyen meg váltani.”[78]

A szabályzat egésze nem volt olyan újszerű, mint a minőségvédelemről szóló rész: tulajdonképpen az 1629-es rendelkezések korszerűsített változatának nevezhető azzal a lényeges különbséggel, hogy a benne foglaltak már a Somló minden oldalán kötelezettséget jelentettek a szőlőgazdáknak. Előírták számukra a hegyen az „Isteni félelem” tanúsítását, a vasárnapi munkavégzés tilalmát, a gyepek, utak karbantartásának kötelességét. Szokás szerint megnevezték a hegybíró házában tartandó gyűlés napjait, és hosszasan rendelkeztek a szabályszegőkre kiróható büntetésekről, melyek 4 és 24 forint közöttiek voltak. Különösen szigorúan ítélték meg a gyepek önkényes módosítását (24 forint) és a szüret elrendelése előtt megkezdett szőlőszedést (12 forint).

A Mária Terézia-féle gazdaságpolitika további hatása a Somlóra akkor jelentkezett, amikor az 1767-es úrbérrendezést követően Veszprém megye saját hatáskörében szabályozta a szőlőhegyek rendjét (1804) és a megye minden bortermelő vidékére kötelező, egységes szabályokat állítottak fel.[79] Azonban nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy még 1803-ban született egy hegytörvény a Somlón- amely kizárólag a vásárhelyi oldalra vonatkozott. A 26 articulusból álló – idáig legrészletesebbnek minősíthető – törvényben a gazdák minden lényeges tevékenységet igyekeztek szabályozni. A rendkívül életszerű szabályok értelmében 4 forintra, vagy 24 pálcaütésre büntették a szőlőhegyen szándékosan, vagy „részes Szokásbul” káromkodókat; 6 forinttal fizetett az, aki vasárnap vagy ünnepnap dolgozott- de a szombati munkavégzést engedélyezték. Rendelkeztek a szőlő eladásának feltételeiről is: elővásárlási jog illette meg a birtokos legközelebbi rokonait, ám ha a felkínált szőlőt tizenöt napig nem vásárolták meg, a birtokosnak jogában állt bárkivel üzletet kötni. Hagyományosan - négy forintra - megbüntették a szőlőtolvajokat és a szőlőbe beszaladó marhák gazdáit, a büntetéspénzből pedig a hegybírók és a hegypásztorok is részesültek. A szőlőhegybeli vadászatot megtiltották, ám a tilalom a nemeseket csak a szüret végéig kötötte. Szabályozták a más szőlőjére átnyúló gyümölcsfákkal kapcsolatos kérdéseket: ha a fa árnyéka ártalmasnak bizonyult valamelyik szőlőre, szabad volt kivágni, de ha ez nem következett be, a lehulló gyümölcs vita nélkül azt a felet illette meg, akinek a birtokán megtalálták[80]. Azonban annak ellenére, hogy Mária Terézia egy anekdota szerint elrendelte, hogy az uralkodóház tagjainak az esküvőn egy pohár somlói bort kell elfogyasztaniuk férfiasságuk megőrzése és fiú utód nemzése érdekében (innen ered a somlói juh fark „Nászéjszakák Bora”- elnevezése), a XVIII. század második felében bekövetkezett európai ízlésváltozás kedvezőtlenül hatott a somlói bor exportjára. Ezen az 1803-as szabályozással kívántak segíteni- sikertelenül. Ekkor ugyanis a tüzes fehér borok divatja helyébe a fanyar vörös borok léptek, amelyeket viszont a Somlón nem termeltek, így e terület nemzetközi jelentősége csökkenni kezdett, de az 1800-as évek közepéig a hazai borkultúrában a „somlai” név még rangot jelentett.

Mindehhez az is hozzájárult, hogy a hosszú háborúk hatására a hazai borexport is hanyatlásnak indult. 1772-t követően Kelet-Galícia számára az örökös tartományok vámsorompója drágította meg a magyar bor árát, 1793 után pedig az orosz és porosz uralom

alá került lengyel területek lakossága nem vásárolt magyar bort a magas orosz- porosz vámok miatt. Az 1809. október 14-i bécsi békével hasonló okokból az északi borpiacok is elvesztek a magyar borok számára, de korábbi (1806. november 21.) kontinentális zárlat sem kedvezett a hazai kereskedőknek.[81]

Ennek az időszaknak a képét meglehetősen hűen tükrözi az 1799-ből származó, Gombás János somlószőlősi plébános által Kitaibel Pálnak készített Nagy Somló Hegyéről való Jelzések címet viselő leírás.

A tanulmány érdeme, hogy átfogó képet nyújt a gazdasági konjunktúra korának Somlójáról, ismerteti a hegyen uralkodó birtokviszonyokat, borainak jellemzőit és a borkereskedelem alakulását.

Ahogy Gombás megállapította,[82] a „Nemes Veszprém Vármegyének e Devetseri Járásban” fekvő hegyén a XIX. század elejére „plántált szőlők, szántó földek, rétek” húzódtak. A szerző a hegy négy fő szőlőbirtokos földesurának birtokai szerint osztotta részekre a hegyet. „Az Napkelet és Napnyugott közt” fekvő vásárhelyi rész ekkor a „Fölséges Camora” tulajdonában volt, és itt termettek a legértékesebb borok. A somló-jenői határ birtokosa a győri püspökség volt, míg a ma Somlószőlőshöz tartozó „Nagy Szőlősi Határ birtokosa Nagyméltóságú Gróff Zichi (sic!) Carol ő Excellentiája” volt. A hegy negyedik, dobai oldalát „Ml. Gróff Erdődi Cároly eő Nagysága” birtokolta.

Gombás a hegy középső részét ajánlotta azoknak, akik szőlőt kívántak a Somlón vásárolni, és feljegyezte a szőlősgazdáknak azt a törekvését is, hogy a hegyen törekedtek a kizárólag fehér borok előállítására, ezért „... ha az egész Somlón a fekete szőlő Tökéket mind össze olvasnánk, nem sok ezerre menne a száma. Így tehát lehetetlen veres Somlai bort csak remenleni is.” Szólt a török ellen folytatott háborúknak a somlai exportjára gyakorolt hatásáról is: „A múlt Török háborúnak idejében, némelly borral kereskedő Urak, akik Esztendőnként, míg az háború tartott[83], egynéhány+100 akókat szállítottak le a Dunán a Nagy Somlyóról, az Ármada számára.” A korabeli borkultúra változásainak ismeretében árulkodó viszont az a megjegyzése, melyben megállapítja, hogy a somlai bor „nem elegendő képpen ismeretes ...nem csak a külső Tarto-mányokban; de még Nemes Magyar Hazánkban” sem.

A somlói borok számára nem túl kedvező helyzet nem javult a bécsi kongresszus után sem.[84] Bár Bécs az 1816-os második devalvációt követően sikeresen megszilárdította és kisebb ingadozásoktól eltekintve az 1847-48-as gazdasági válságig stabilan tartotta a valutáját, az 1830-as évektől hazánkban legfontosabb kiviteli termékeit tekintve komoly versenytársai akadtak az európai piacon. A külkereskedelem forgalma legnagyobb részét az örökös tartományokkal folytatott kereskedelmet jelentett, melynek negyedik legnagyobb tételét (8,35%) [85] az italok exportja jelentette. A többi országba irányuló export ugyanezen tétele már 28,39%-ot tett ki, és így az 1819-1828-as időszakban az italok a második legnagyobb exportmennyiségű termékek csoportját alkották. Azonban a már említett magas vámok és szállítási költségek miatt az 1830-as évekre a kezdetben évi 1-2 millió forint értékben exportált bor mennyisége csökkent, egyedül a stájerországi és a sziléziai felvevőpiac maradt meg.

Az 1839-ben kezdődő kereskedelmi válság azonban 1841-re minden örökös tartományban érezte a hatását, és a Magyar Királyság agrárpiaca sem maradt érintetlen. Ennek ellenére a borkivitel az 1815 utáni évtizedben a század elejéhez képest 1/3-ával, 1831 és 1840 között évi átlagban további 6,9%-kal gyarapodott, és viszonylag kedveltnek számítottak a somlói mellett a neszélyi és az egri borok is. A német piacra való bejutást viszont a Zollverein (1834) gyakorlatilag lehetetlenné tette.

Ám a hazai borok fogyasztásának kedvezett a reformkor szellemisége: a somlói borok kedvelői között találkozhatunk Széchenyi István, Vörösmarty, Berzsenyi és a Kisfaludyak nevével is. Ők az 1804-es törvényből – „Mától kezdve a császári asztalra sem-miféle külföldi bort nem szabad tenni, mert a belföldi, különösen a magyar borok kitűnő minősége mindennemű külföldi bort nélkülözhetővé tesz”[86] – indultak ki, amikor a kulturált borfogyasztás kereteit is biztosító kaszinókban összegyűlve vitatták meg az aktuális problémákat[87]. Széchenyi a Hitelben és a Világban fejtegette azt a lehetőséget, hogy a hazai bor védelmét és hírét „a pénzes külföldi inyeknek megfelelő”[88] bor előállításával lehetne növelni, de hasonló célokat fogalmazott meg a Védegyelet is.[89]

Talán e tevékenység hatására született meg az a Pápai Lajos huszárcapitány tollából származó dicsérő vers a somlairól, amelyben ez olvasható: „Mondják, ismét jön a cholera morbus, / S félnek, hogy sokakból kiröppen a szusz; / Bízvást jöhetnek ijesztő kínnyai, / Elkergeti egy jó pohár somlai!”[90]

Az 1848-as, és azt követő, a Somlón bekövetkező tulajdonjogi és hegyrendszabályi változások későbbi értékeléséhez érdemes figyelni arra a tényre is, hogy 1848-ra a Somlón a magyar arisztokrácia neves családjai rendelkeztek szőlőterülettel. A latifundium tulajdonosok között találkozhatunk ekkor az Erdődyek, az Esterházyak, a Zichyek, a Chernelék és a Fehérváryak nevével, de birtoka volt a Kisfaludyak mellett a Noszlopy és az Antal családnak is[91]. (Utóbbiak leszármazottja volt Antall József miniszterelnök, aki foglalkozott a somlai gyógyhatásával is.) Ezek a földesurak az új igényekhez alkalmazkodva új, nemes szőlőfajtákat telepítettek, és oltásukat a Somlón gyakorolt egyedi módszerrel, a fűrésszel[92] biztosították. Az allodiális szőlők minőségi borait már pincészetekben kezelték[93], de a jobbágy szőlőtermesztők is a könnyű fehér borok termelését fokozták, amikre a hazai piacon nagy kereslet volt; bár ők a kevésbé költség- és munkaigényes extenzív szőlő- és bortermelést végezték[94].

A Nagy Somlói rendszabályok

Az 1848-as áprilisi törvények viszont egy olyan folyamatot indítottak el, amely a Somlón végül a máig kimutatható hatású, legátfogóbb hegyeségi rendszabályok, az 1866-os közös somlói rendszabályok kidolgozásához vezettek.

Mint ahogy azt az 1767-es urbárium- készítése idején is megállapították, a szőlő a Somlón sem tartozott a jobbágy telki állományába, ami a szabad adásvétel szempontjából előnyös volt, de azzal a veszéllyel is járt, hogy 1723-ig a földesúr kibecsülte a szőlőből a jobbágyát. Problémát azonban az okozott, hogy az áprilisi törvényekkel csak az úrbéres földek szabadultak fel, a szőlők nem. És bár 1848. szeptember 15-én a képviselőház azonnali hatállyal kimondta, hogy a majorsági jellegű szőlőket birtokló jobbágyok mentesülnek a dézsma és a hegyvám alól, Világos után az osztrák hatalom visszaállította azokat.[95]

A passzív rezisztencia időszakában a hazai borok fogyasztása (például a sörrel szemben) politikai kérdésnek számított. Ez pozitívan hatott a bortermelésre, amit Bécs is kihasznált, amikor 1851. július 1.-jétől teljesen felszámolta a hazánk köré húzott vámvonalat és ez évtől Magyarországon is bevezette (a borra is) a fogyasztási adót.

További változást jelentett a Somlón az is, hogy az 1853-as uralkodói „nyílt parancs” felszabadultnak és a volt jobbágyok tulajdonának ismerte el az úrbéresként, illetve az úrbérpótló szerződés alapján birtokolt telki állományt. A császári pátens a nem úrbéres szőlők dézsmaadási kötelezettségét fenntartotta, esetleges megváltásuk lehetőségeit és feltételeit a földesúrtól tette függővé, tehát teljes egészében a parasztra hárította a megváltás költségét. (A földesúri kárpótlást a pátens 300-700 forintban szabta meg egész telkenként.) A szőlőföldek végleges felszabadulására 1868-ban került sor: önmegváltással törölték el a szőlő utáni

járadékokat úgy, hogy a dézsma tőkésített ellenértékét a közadóhoz hasonlóan kellett törleszteni 22 éven át az erre kötelezett szőlőbirtokosoknak.

Ebben az időben látták meg a napvilágot a legjelentősebb somlói szabályok. Természetesen nem előzmény nélkül jelentek meg, hiszen felismerhető rajtuk az 1821-es sólyi Hegyártikulusok, az 1700-as évekbeli Pápa környéki (Hánta, Agyaglik, Gecse) „hegyártikulusok”, a Somlón is birtokos bencések 1767-es kőhegyi articulusi és a Somlón is birtokkal rendelkező Zichyek 1778-as repcepusztabeli hegytörvényeinek hatása. Értelemszerűen - a Somló földrajzi helyzetéből adódóan - az 1804. június 18-i Veszprém megyei statútum hatása is érvényesült. E korai szabályzatok közös jellemzője volt, hogy szabályozták a tisztségviselők választását, azok feladatait, a földesúri járadékokat, a lopás, a – szőlőhegyeken tiltott - marhabehajtás, stb. büntetését, a közösen megtartandó szüret rendjét, a vadászat tilalmát, a gazdák közti perek lefolytatását- tehát minden olyan fontosabb teendőt, amely előfordulhatott egy „hegység” működése során.

A somlói szabályok közvetlen jogszabályi előképének azonban az azokhoz időben legközelebb (1821) álló sólyi articulusok tekinthetőek, annál is inkább, mert kibocsátójuk az a zirci ciszterci apát volt, aki a Somlón is rendelkezett szőlővel. A sólyi birtokot az apát megbízásából uradalmi fiskális (Regulyi István és Jurich János) irányította. Az itteni rendtartás sajátossága, hogy 29 articulusa közül az első három „Az Isteni Félelemről”, „Az Innep napok meg tartásáról” és „Az Isten ellen való káromkodásról” szólt - tehát a zirci apátság megkövetelte szőlőbirtokain az „Úrnak Félelmét.”[96] A büntetések végrehajtása során rendi hovatarozás szerinti megkülönböztetés érvényesült: káromkodásért nemes 4 forinttal, nemtelen 12 pálcaütéssel bűnhődött, melynek végrehajtására 1848-ig dereseket is tartottak a hegyen. A tisztségviselők választása az uradalmi tiszt beleegyezésével Szent György - nap környékén történt, Mindenszentek hetében pedig gyűlésen vitatták meg a hegytörvényeket.

Az egyházi tulajdonú szőlőben a legsúlyosabb bűn a paráznság volt, megakadályozására pedig érdekes módon törekedtek: Lőrinc naptól az articulusok szerint csak idős asszonyokat lehetett szőlőpásztornak felfogadni. (A mégis vétkező személyeket nőtlenek- hajadonok esetében 12, házasoknál 24 forintra büntették meg.)

A gypű karbantartása minden gazda közös kötelessége volt. A földesúr érdekeit védte az a szokatlanul szigorú rendelkezés (20. articulus), amely megtiltotta az allodiális szőlők szüretelése előtt a dézsmás szőlők leszüretelését, mivel ez utóbbi végén a dézsmát rögtön megszedték - aki ellenállt vagy termését nem engedte „megakoltatni”, attól nyomban elvették a szőlőjét és törölték a szőlőbirtokosok közül.

A szőlőhegyi birtokcseréket, eladásokat – amelyek során a helyi és rokon gazdák elsőbbséget élveztek -, azaz a „szőlő levél váltást” a hegykönyvbe bejegyezve tartották nyilván. Ez a könyv, az 1821-ből származó Szőlőbirtokok és birtokosok kimutatása, az 1818-1847 között vezetett Szőlő adás-vétel kimutatása címet viselő jegyzékekkel együtt pontos adatokat szolgáltat a helybeli (64) és extraneus (37) szőlősgazdák számáról, lakóhelyéről, birtokaik elhelyezkedéséről, stb.

A hegyen – és a zirci apát többi Veszprém megyei szőlőjében[97], így a Somlón is- 1852. március 11-én eltörölték a tizedet és az úrbéri adózást és a sólyi gazdák 1862- ben megváltották a szőlőiket. (1866-ban új articulusok elfogadására ültek össze. Az új szabályok mintájául viszont már az ekkorra megállapított új somlói hegytörvények szolgáltak.)

Az ilyen előzmények után, 1864. október 26-án Somlóvásárhelyen megszületett „A nagy somlai hegység közös rendszabályai” címet viselő szabályzat helyi léptékben óriási jelentőségűnek számított, és hatása ma is érvényesül. A dokumentum mindössze 8 oldal

terjedelmű[98], de 23 articulusával átfogóan szabályozza a hegyközségi teendőket és a hegy birtokviszony- változásairól is teljes képet nyújt.

A szabályzat szövege egy, a korban már szokásosnak nem nevezhető Istenhez való fohászkodással („A tellyes Sz. háromság egy Isten nevében.”) kezdődik. Ezután az alkotók magyarázatot adnak arra, hogy miért „közösek” a rendszabályok: a továbbiakban következő rendelkezések „egyenlően kötelezők” lesznek a hegy mind a négy, „u.n. somló-vásárhelyi, dobai, nagy-szőlősi és kis- jenői részén”.

A rendszabály eltér a korabeli, hasonló dokumentumoktól abban is, hogy nem kezdi meg rögtön az articulusok ismertetését, hanem első oldalán rövid leírást közöl a hegy birtokviszonyairól. Megállapítja, hogy a hegy szőlőterülete 1008 hold (756 catastralis hold), ami ekkor közepes méretűnek számított. Érdekes, hogy a korabeli szőlőtermesztés jellemzője, az új ültetvények telepítése is nyomon követhető a feljegyzésből: a dobai részen 200, a szőlősin 320, a kis-jenőin 47 hold szőlőtermő területet tartottak nyilván, míg a vásárhelyi határban, ahol a legelőkelőbb birtokosok szőlői feküdtek, a 327 holdnyi ősi szőlőfajta mellé 361 hold új szőlőt is ültettek.

Rendkívül pontos, tényszerű megállapításokat tartalmazó négy bekezdésben rögzítették a szőlők megváltásának folyamatát.[99] Így ismerhetjük meg a következő adatokat: a somlívásárhelyi részen elhelyezkedő régi és új ültetvények helyzete eltérő volt. A régiék földesura a közalapítványi uradalom[100] volt, az itt birtokos gazdák ezért 1858. szeptember 6-án felsőbb helybenhagyással is megerősített” szerződés alapján magukat „24.288 fr.50 kr. osztrák értékben, 6 éves részletekben fizetendőként, örökbe megváltották.” A történelmi háttér ismeretében érdekes viszont az új ültetvények helyzetéről szóló megállapítás: a szabályzat tanúsága szerint ezek úrbéri telekhez tartoztak, és „1848-ban ugyis fölszabadulván”, nem voltak tárgyai az örökváltságnak. A somlószőlősi hegyrész már 1850. október 18-án megváltotta magát a Zichyektől 25.000 pengő frt ellenében.

Ám a dobai részen elhelyezkedő Erdődy Ferenc gróf tulajdonát képező szőlő megváltására nem került sor, és hasonló volt az állapota a kis- jenői résznek is, mivel az „több szabad szőlőkön kívül ... a Mélt. Győri- püspökség földesurasága” alatt maradt.[101]

Ezután a szabályzat megalkotásának körülményeit rögzítették, és eszerint a hegy birtokosai és a földesurak, miután megállapították, hogy az eddig alkalmazott hegy-articulusok elavultak, az 1864. október 26-i szüreten, Horváth Antal királyi kamarásnál, Somlívásárhelyen közgyűlésre ültek össze. Itt újraszabályozták a „hegységi hatóság szervezetét s hatáskörét”, valamint a rendfenntartás és a kihágások szankcionálásának kérdését.

A fentiek leírása után következtek ténylegesen a hegyközségi szabályzat rendelkezései. A nyitó rendelkezések a „hegységi hatósággal” kapcsolatos tudnivalók részletes elemzését tárják az olvasó elé. A hatóságot a rendszabályok értelmében a közgyűlés, az állandó bizottmány és a fizetett tisztviselők alkották. A nem tisztségviselő birtokos gazdáknak az évente kétszer - május 1-jén, vagy ha ez ünnep, 2-án, és a szüret 2. napján - összehívott közgyűlés nyújtott lehetőséget a közösségi érdekképviselőre. A gyűléseket a vásárhelyi városházánál, illetve – ősszel - a hegyen, valamelyik birtokos hajlékánál tartották. A birtokosok összehívásáról, a gyűlés helyének és időpontjának közzétételéről a hegybíró gondoskodott. A közgyűlés feladatai megegyeztek az Égető Melinda által országosan jellemzőnek tartott kötelezettségekkel: a közgyűlés összehívásakor választották meg a bizottmányi tagokat és a fizetett tisztviselőket, illetve állapították meg ez utóbbiak díjazását. Ilyenkor határozták meg a birtokosok által a hegységnek fizetendő költségeket, tárgyalták meg az előterjesztett kérdéseket és a számadást. Értелеmszerűen, a megjelenés minden birtokosnak kötelező volt.

A bevezető rendelkezések harmadik (c) pontjában a bizottmány összetételét szabályozták. Az 58 tagot (14 vásárhelyi, 10 dobai, 12 szőlősi és 2 jenői) háromévente választották a szüreti gyűlésen, felerészben helyi, felerészben vidéki birtokosok közül. Ők alkották az állandó bizottmányt, melynek a hegy minden részén tagja volt még a hegy-bíró, a jegyző és két hegyesküdt is. Az 58 tag nem kapott díjazást, viszont elég volt csupán 5 bizottmányi tagnak és 2 esküdtnak a jelenléte ahhoz, hogy az általuk hozott határozatok érvényesnek minősüljenek. (Ebben az esetben az eljárás idejére maguk közül elnököt választottak) Feladatuk volt a napszám-díjak megállapítása, a számadások és a tisztviselők elleni panaszok átvizsgálása, a hivatalukkal visszaélő elöljárókat pedig felfüggeszthették. Üléseik számát a szükségesség határozta meg, hiszen minden olyan esetben érvényesen intézkedhettek és hozhattak határozatot, amely nem tartozott a közgyűlés számára külön fenntartott ügyek közé.

Miután a tisztviselőkre vonatkozó tudnivalókat rögzítették, a szabályalkotó birtokosok rátértek a szürettel kapcsolatos teendők meghatározására. Ez a másfél oldalra rúgó szabálycsoport „A szüret meghatározása” alcímet viseli ugyan, de kitér a fizetett tisztviselők feladatainak meghatározására is. Megállapították tehát, hogy a hegy mind a négy oldalán azonos napon kell ezentúl megkezdeni a szüretet. Ez a nap október 17-e előtt soha nem lehetett, pontos idejét az október 10-én Vásárhelyen e célból összeülő bizottmányi taggyűlés határozta meg. A maguk közül elnököt választó tagok szigorúan egymást tiszteletben tartva, „egymás véleményét kihalgatva” szavazattöbbséggel döntöttek a szüret megkezdéséről. A hegybírók feladata ilyenkor abban állt, hogy október 10-e előtt egy héttel emlékeztetniük kellett a bizottmányi tagokat a gyűlés megtartására, és gondoskodni kellett a meghívásukról is. Különös kötelességük volt, hogy a legközelebbi hegybíró és az illetékes szolgabírókat is értesíteniük kellett a gyűlés idejéről.

Ezután a fizetés ellenében eljáró hegybíróval, jegyzővel, a 6 esküdttel és a hegypásztorral kapcsolatos tudnivalókat szabályozták. Fizetéseiket a - már említett - közgyűlés határozta meg minden évben. Megválasztásukra a tavaszi közgyűlésen került sor, esküt is ekkor tettek, ez volt az ún. felhiteztetés. Közös feladatuk volt a hegysszabályok megtartása feletti őrködés, a „közilledelemre felvigyázás”, és elvégezték az öröklés esetén szükséges regisztrációs teendőket. Természetesen külön- külön is rendelkeztek feladatkörrel. A hegybíró feladata volt a hegyközségi iratokra való vigyázás, a közgyűlés által meghatározott költségek beszedése és kezelése. E költségekről, valamint a büntetéspénzekről és egyéb jövedelmekről pontos számadással tartoztak a közgyűlésnek.

A jegyzőt a jegyzőkönyv vezetése mellett a számadások elkészítésével, a birtok-változások feljegyzésével és az azokat igazoló szőlőlevelek kibocsátásával bízták meg.

A „vinczellérek” a gyepük, utak, szőlők karbantartására ügyeltek. A hegypásztorokat a Somlón egész évre fogadták fel, a szőlők őrzését éjjel- nappal hivatottak voltak végezni. Jogukban állt a tetten ért tolvajokat elfogni vagy megzabololni, és ezekről, valamint minden más visszaélésről jelentést kellett tenniük.

Ezzel zárul az igazgatási – szervezeti kérdéseket érintő szabályok sora az 1866-os somlói „Rendszabályok”- ban, hogy aztán a „jórend, személy és vagyonsbiztonság, s a köz-illedelem fenntartására” vonatkozó szabályokat rögzítsék a következő négy oldalon.

Ez a négy oldalnyi hegyrendszabály 23 cikkelyével a szőlősgazdák egész évi munkáját szorította jogi keretek közé. Mivel tudatában voltak a szőlőtermő terület és bora értékének, már az első cikkelyben megtiltották a somlói szőlők és gyümölcsösök kivágását. Kötelezték a birtokosokat arra, hogy a parlagon maradt területeiket lehetőleg szőlővel ültessék be. A szomszédjogi szabályok korai megnyilvánulásaként értelmezhető az a rendszabály, amely

lehetővé tette a szomszéd földjét beárnyékoló gyümölcsfák kivágását, sőt aki nem tett eleget az erre irányuló felszólításnak, 4 osztrák forinttal bűnhődött.

Az idegen – Somlón kívüli – területek borának behozatalát a XVI. századi hegyszabályokhoz hasonlóan tiltották az 1866-os rendeletek is, az ezt megpróbálók a bornak a hegység javára történő elkobzásával és 20 osztrák forint büntetéspénzzel sújtották. Valószínűleg az élet szülte azt a 3. cikkelybe foglalt szabályt is, amely megtiltotta a terménybeni ajándékozást a gyümölcs és a szőlő esetében. A rendszabály ezt különösen a szőlőpásztorokkal kapcsolatban mondta ki, és úgy próbálta elejét venni a kárnak, hogy kártérítési és hivatalvesztési büntetést rótt ki az elkövetőkre, és a pásztorokat minden kárért felelősnek tekintette. [102]

Hasonlóan jártak el azon vincellérek esetében, akik a szőlőtulajdonos írásbeli engedélye nélkül vittek le szőlőt, venyigét, követ stb. a hegyről. Őket a hivatalvesztés mellett 10 forinttal büntették, ráadásul a hegypásztoroknak hivatalvesztésük terhe mellett kötelességük volt jelenteni, ha ilyesmiről tudomást szereztek. A már említett esetekből is kiderül, hogy ekkor, 1866-ban már nem alkalmaztak kettős büntetés-végrehajtási rendszert. A testi fenyegetéseket teljesen eltörölték, minden szabályszegést pontosan rögzített pénzbüntetéssel szankcionáltak.

Így jártak el a biztonságos közlekedést akadályozókkal szemben is, amikor kimondták: „a közös szekérutakon fel vagy lerakodás végett szekérnek megállani, s ez által a kocsijárást kelést akadályozni, annyiszor mennyiszor fizetendő, 1 forint büntetés alatt nem szabad, ennek elhárítása végett tartozik minden szőlő birtokos hegyi hajléka körül annyi tért üresen hagyni, hogy legalább egy kocsival ottan kiállni lehessen 10 osztrák forint büntetés terhe alatt.” A rendelkezés különleges fontosságára utal az, hogy – kocsi helyett személygépkocsit említve – szerint átvették az 1987-es Hegytörvénybe, és hasonló sorsra jutott az első cikkely első mondata is. [103]

Birtoknagyságtól függően, 12-24 osztrák forinttal sújtották, aki a kitűzött „szüretelési idő előtt szüretelni bátorkodott”, ez alól - maximum 2 nappal - csupán a hegybírók és a hegypásztorok nyertek „engedelmet” a saját szőlőik esetében.

A 7-8. cikkely a gyepük, árkok, kapuk rendbentartására kötelezte a birtokosokat, akik a hegybeli kocsutakat közös munkával tartották rendben. Mégis, az ezt elmulasztók munkáját – a birtokos költségére és 2 osztrák forint büntetéssel megtoldva - az előjáróság pótolta. A kapuk karbantartása azért volt fontos, mert a 8. cikkely értelmében a Somlón tiltották az állatok (marhák) legeltetését. Aki ezt szándékosan mégis megcselekedte, kártérítéssel és 10 forinttal tartozott, míg ha valaki csupán véletlenül engedte be marháját a szőlőkbe, csak kártérítésre kötelezték.

A kétes személyek, nemkívánatos kóborlók kitiltásáról is gondoskodtak a somlói gazdák. A 9-10. cikkelyben megtiltották (és 2 forinttal büntették) az utakon kívüli „szerteszét járást, léczek alatti bujkálást... és a szüret utáni böngészést.” Valószínűleg a tapasztalat szülte azt a szabályt, amely megzálogolással és 1 forinttal büntette azokat, akik gyümölcs- és szőlőérés idején ájtatoskodás ürügyén a hegyen levő templomok és kegyhelyek környékére látogattak, oda elzarándokoltak vagy akár itt koldultak.

Bár a Somlón ekkor már nem érvényesült az egyházi birtokosok hatása, 4 forint fizetésére kötelezték azokat, akik vásár- és ünnepnapokon a szőlőkben dolgoztak. Érdekes azonban, hogy a rendszabály 11. cikkelye értelmében „ünnepek neve alatt” csupán az egyház által kötelezően megtartani rendelt ünnepeket ismerték el. „Községi fogadásos ünnepeket a hegybirtokosság gyepün belül kötelezőknek” nem ismert el, ezalól kivételt csak a hegység védőszentjének, Szent Margitnak a nevenapja jelentett [104]. „Ájtatosmenetek, processziók” tartását úgy szabályozták, hogy ilyenkor a birtokosoknak kötelező volt a menet elvonulásáig

beszűntetni a munkájukat. (A hegyen négy kápolnához vezettek zarándoklatot, a leghíresebb a július 13-át követő vasárnapon tartott „margiti- búcsú” keretében történt.

Az egyház által megkövetelt erkölcsösség szabályozása után a 12-18. cikkelyben rögzítették a komolyabb bűncselekmények elkövetéséért járó büntetéseket.

A lopásokat általánosan 4-12 forintos pénzbírsággal és kártérítési kötelezettséggel szankcionálták. Különösen súlyos esetekben (pl. hegyi lakok feltörése) az ügyet a járásbírói hivatalnak adták át. A tolvajlásan ért szőlőbirtokost az előbbi büntetésen túl törölték a „hegybirtokosok sorából” és megfosztották a szőlőjétől.

Érdekes, a jenői oldalon az 1930-as években is élő büntetés volt, hogy a garázdálkodók, fajtalanok által fizetendő (2-6 forint) büntetéseket a hegyi kápolnák, templomok javára kellett fordítani- egyébként ez az összeg a hegység közös pénztárába folyt be.

Szigorúan (4-10 forint) megtorolták azt is, ha valaki egy hegyközségi elöljárót szidalmazott, ugyanakkor ha a megválasztott esküdt vagy hegybíró nem vállalta a tisztség betöltését, 4 forinttal megválthatta azt (15-16.cikkely).

A 17. cikkelyben egy ősi somlói monda továbbélésének lehetünk tanúi. A cikkely értelmében ugyanis tilos volt a hegy területén ragadozómadarat vagy annak fészket elpusztítani, aki pedig mégis megtette, 10 forintra büntették. A rendszabály értelmezéséhez tudni kell, hogy az 1900-as évekig a Somlón sok sólyom, holló, néha pedig szirti sas is fészelt. Az elterjedt rege szerint Isten rájuk bízta a szőlő és a gyümölcs őrzését a seregélyek, rigók ellen. Tény viszont, hogy az 1847-es évben egy vakmerő szőlősgazdát, aki kiszedte a sólymok fiait a fészkekből, kibecsűltettek a szőlőjéből. [105]

Fontos településigazgatás- történeti tényről rögzített a 19. cikkely, amely kimondta, hogy „a hegyben letelepedni s ott állandóan lakni senkinek meg nem engedtetik.” A Pápa környéki szőlőhegyekben (Csanak, Ménfő) már 1694-től tiltották a letelepedést[106]. Az 1700-as évek közepétől azonban a magánföldesúri (pl. Esterházy, Batthyány) birtokokon és az egyházi (bencés) szőlőkben megváltozott a gyakorlat: Saighó Benedek bencés főapát 1728-tól lehetővé tette a szőlőművelők számára a hegyen való letelepedést és a példát a világi földesurak is követték, bár az állattartás továbbra is tilalmas dolog maradt.[107] A Somlón ugyanakkor még 1866 után sem volt megengedett a hegyen lakás a vincellérek szűreti munkaidejének kivételével.

Sajátos szabályok érvényesültek a vadászattal kapcsolatban is (20. cikkely). A Somlón azokon a részeken, „hol az uraság vadászati joga örökváltság következtében elenyészett”, tiltották a vadászatot, viszont télen az állandó bizottmánynak jogában állt vadászatot rendezni- kizárólag a rókákra.

Pontosan meghatározták (21. cikkely) a szőlőeladással és az örökléssel kapcsolatos formákat is. A vevőnek vagy örökösnek az eladást vagy öröklést követően három hónapon belül be kellett jelentenie a változást (ha nem tette meg, 10- ra bírságolták) a hegybírósnál és a saját nevére kellett átiratnia a szőlőt. Érdekes figyelni arra az itt rögzített eljárásra amely megkívánta, hogy adásvétel esetén a már eddig is birtokosnak számító vevő az ár minden forintja után 1 koronát fizetni tartozott a pénztárba. Abban az esetben pedig, ha a vétellel lépett a somlói birtokosok sorába, ezen felül – attól függően, hogy a szőlő ára 200 forintot meghaladta-e – 1forint 50 koronát, illetve 4 forintot tartozott a hegyközségi pénztárba befizetni. Öröklés esetén viszont sem az egyenes, sem az oldalági örökösöknek sem kellett fizetni, csupán a beírás költségét (1forint 50 kr.) kellett megtéríteniük. A hegység pénztára tehát (22. cikkely) a már részletezett büntetés-pénzekből és átiratási díjakból nyerte a

bevételeit. A hegyközségnek továbbá jogában állt a közös kiadások fedezésére holdanként bizonyos összeg befizetésére kötelezni a gazdákat, ha a közgyűlés így rendelkezett.

A maga korában egyedülálló - gazdaságtörténetileg is érdekes dokumentumnak számító - 23. cikkely a szőlőművelésre felfogadott napszamosok munkarendjéről rendelkezett. A Somlón eddig is szokásos munkabeosztás értelmében a napszamosoknak napkelte után fél órával télen-nyáron a munka helyén kellett lenniük. Azonnal dolgozhoz kellett látniuk és munkájukat napnyugtáig végezték. Megszabott munkaszünetet is tartottak. Fél órát szántak reggelizésre, és uzsonnaidőre, délben pedig egy órát lehetett pihenni. Felelősségteljes gondolkodásról tanúskodott az a rendelkezés, amelyben kimondták, hogy „Lőrincz-naptól Sz. György - napig (szeptember 5. és április 24. között)[108] ozsonnakor vagy munka közben heverészni nem szabad.” A napszamosok felügyeletét ellátó vincelléreknek pedig 10 forint büntetéspénz terhe alatt megtiltották, hogy a későn érkező napszamosokat felfogadják és azt is, hogy a szabott munkaszüneten túli pihenést engedélyezzenek nekik.

Az 1864-ben összeállított szabályzatot 1865. július 24-én hagyta jóvá Rikóty Ede, Veszprém vármegye főjegyzője. 1865. október 18-án Somlóvásárhelyen a hegy összes birtokosa előtt közgyűlésen ismertették a szabályokat és három pontban azonnal módosítottak is rajtuk: a hegységi hatóság belső szervezetét minden hegyoldalon külön tartandó közgyűlés keretében kívánták ezután megállapítani; a szüret meghatározásának napját október 10- ben rögzítették, és a fizetési tisztségviselők juttatásainak meghatározását minden egyes hegyrész saját közgyűlésének hatáskörébe rendelték.

Ez az 1866-tól nyomtatott formában is megismerhető somlói hegyközségi szabályzat mintául szolgált a későbbi nyugat-dunántúli hegyrendszabályok megalkotásához. Hatása rendkívül erősen kimutatható az 1866. február 15-én megfogalmazott sólyi articulásokban, amelyeket 1872.november 4-én hagytak jóvá Veszprémben.[109]

A szabályzat hatása és a magyar bortermelés helyzete a XX. század elején. A hegyközségi törvény

A Somlón az 1870-es évektől kezdve a gyakorlatias szabályozásnak köszönhetően fellendült a szőlőtermelés.[110] A kialakuló dzsentiriréteg és a polgárság kedvenc italává váló fröccs[111] alapanyagát a kiváló minőségű hazai fehérborok szolgáltatták. A Somlón a szőlő feldolgozására sorra nagy pincéket, présházakat emeltek (pl. az Augusz-pince).[112] A közeli Pápa város tehetősebb zsidó polgárai is vásároltak kisebb szőlőbirtokokat, amelyeket helybeli napszamosokkal műveltettek, és a termésből kóser bort készítettek (ezért nevezték a helyiek a zsidó szőlőket a „szentes zsidók” szőlőinek).[113] Ekkor vált szokássá, hogy egy-egy gazdag birtokos, vagy – főleg pápai – céh szüreti mulatságára más településekről is érkeztek vendégek, mint ahogy azt Mikszáth ábrázolta A Noszty fiú esete Tóth Marival című regényében.[114]

A Somló bora ekkorra ismét országosan elismertté vált. Dicséretét és hírét vitték Vörösmarty Jó bor c. versének sorai,[115] Mikszáth pedig így írt róla „Ha Tokaj a bortermő hegyek királya, Somló se kutya, nagy oligarcha Somló is. Aranyszínű nedve Grand Vin, s behűtve, a világ bármelyik peccsenyeborával felveszi a versenyt.”[116]

A fellendülés azonban nem tartott sokáig. 1880-ban, a megyében először hivatalosan megállapították, hogy a sólyi hegyen filoxéra-fertőzés jelentkezett. Bár 1881-ben Veszprém megyében filoxerabizottság alakult,[117] amely a fertőzött területeken zárlatot, a munkaeszközök petróleumos vízben történő fertőtlenítését rendelte el. 1888. szeptember 10-én a somlói tőkét is megtámadta a kór. A fertőzés a hegytető urasági szőlőiből indult ki (osztrák területről, Klosterneuburg mellől kaptak szaporítás céljára – már fertőzött – vesszőket), de a birtokosok gyors reagálása miatt lassú lefolyású volt. Gr. Esterházy Ferenc Devecserben életre hívta a Nagy Somló Egyesületet a kárcsökkentés és védekezés megszervezése céljából, a bencés rend szőlői ügyében pedig a pannonthalmi főapát levelezést

folytatott a földművelésügyi miniszterrel. Ám a fertőzés egyetlen hatásos ellenszerének vélt szénkéneg beszerzése annak magas ára miatt meghaladta a kisbirtokosok anyagi lehetőségeit (28 forint volt mázsánként) [118], így a szőlők tönkremenése sokak elszegényedéséhez vezetett.

Az 1895-ös országos mezőgazdasági adatfelvétel szerint a Somló vásárhelyi oldalán a korábbi 361 holdnyi szőlőterületből már csak 248 hold volt beültetve, és ez is egyre kevesebb termést hozott. [119]

Az egyetlen lehetőség a Somló feltámasztására az amerikai direkttermő szőlővesszőkkel, illetve az amerikai alanyokra oltott hazai fajtákkal való teljes felújítás maradt, amit az 1896-os szőlőrekonstrukciós törvény és az 1897-es földművelésügyi miniszteri rendelet is előírt. A minisztériumi támogatással már 1897-ben elkezdődött a Somlón az újratelepítés. Ám a kisbirtokosok közül sokan nem merték felvenni az igénybe vehető újratelepítési kölcsönt, mert visszafizetésére 10 évet adott volna az állam, így a paraszti szőlők évekig paragon feküdtek, tulajdonosaik közül sokan napszámba kényszerültek vagy a tengerentúlon próbáltak szerencsét [120].

A filoxerajárvány hatására csökkent a bortermelés, de az ország egész területén növekedett a szőlővel és borral kapcsolatos visszaélések száma. A XIX. század végére általánossá vált a borok vizezése, hamisítása [121]. A további borhamisításokkal kapcsolatos botrányok hatására, heves szakmai vitát követően megszületett az 1893. évi XXIII. tv. a mesterséges borok készítésnek és azok forgalomba hozatalának tilalmáról. [122] A törvény tartalmazta a legelső magyar borvidéki besorolást és megnevezte az egyes vidékeken telepíthető szőlőfajtákat, és ezzel jogi keretek közé terelte az újratelepítés kérdését.

A termelés szervezettebbé válásával, a termelők növekvő együttműködési igénye felvetette a hegyközségek törvényi szabályozásának szükségességét is. Ezt az 1894. évi XII., a mezőgazdaságról és a mezőrendőrségről szóló törvény valósította meg. A hegyközség megalapítása a törvény értelmében önkéntes lett, de olyan község határában, ahol 100 katasztrális hold, vagy ennél nagyobb összefüggő szőlővel beültetett terület volt, s e területek birtokosainak száma elérte a húszat, a birtokosok egyharmada elhatározhatta a hegyközség megalapítását. Ilyen esetekben a többi birtokosnak is kötelező volt a tagok közé lépni. A közösségek hegyközségi rendtartásban szabályozhatták tevékenységüket és költségeik fedezésére területarányos járadékot vethettek ki a szőlőbirtokosokra. A hegyközségekben kötelezővé vált a választmány és a hegybíró megválasztása. A hegyközség feladata lett a felújításhoz szükséges oltványok, vesszők beszerzése, vincellérek alkalmazása, és az együttműködő gazdák olcsóbban juthattak hozzá a védekezés eszközeihez. De a hegyközségeknek nem volt országos vagy területi koordinációs szervezete, és a korabeli szakigazgatás szervei is távol maradtak e gazdasági ág irányításától annak speciális ismereteket megkívánó jellege miatt. [123]

A somlói bortermelés szabályozása a XX. században

Az országos hatáskörű szabályozással azonos időben a Somlón a bor minőségének védelme érdekében 1896-ban létrejött a Somlyói Borászati Iroda. Ugyanakkor a somlói borokat az 1907-ben létrehozott vámunió határain belül 1914-ig viszonylag kedvező feltételek között értékesítették, de a trianoni békeszerződés után megszűnt ez az állapot. [124] Bár a hegyi borok mindig keresettebbek voltak a homoki boroknál, a korábbi piacok már vámkülföldnek számítottak, és az alaposan megdrágult magyar borok helyére olcsóbb nyugat-európai borok léptek, ráadásul a borok minősége is kívánnivalót hagyott maga után, mert a minőségi bor előállításához szükséges technikai háttér csak a nagy pincészeteknél volt fellelhető, az apróparcellák esetében már nem.

Az egészségtelen földbirtokeloszláson segíteni próbáló 1920. évi XXXVI. tv. értelmében a Somlón is megkezdődött a birtokszerkezet átalakulása. Állami segítséggel földalapot képeztek, melynek megváltása - és az ezzel kapcsolatos költségek - már a földhöz juttatottakat

terhelték. Somlón a földalapba a vallásalapítvány két birtoka mellett egy téglagyáros és egy kocsmáros birtokát vonták be.

Sajnos, a földhöz jutott paraszti kisbirtokosok tevékenysége miatt a jellegzetes régi szőlőfajták száma csökkenni kezdett, az igénytelen és olcsó bőventermő fajták telepítése pedig alaposan megrongálta a somlai híret. Előfordult, hogy nagykereskedők rossz borokat hozhattak forgalomba somlói néven magas áron, és a somlai külföldi ismertsége teljesen megszűnt. Sokáig az is rossz fényt vetett az itt termelt borokra, hogy a hegyen bazaltbánya nyitását tervezték. A hegyért felelősséget érzők viszont 1928-ban létrehozták a Somlói Kisfaludy Sándor Céhet, amelynek védnökei és tagjai között az Esterházy és az Erdődy család képviselőin kívül Szőnyi Ottó pápai kamarás és Lukcsics Pál, az Eötvös Kollégium tanára is helyet foglalt. A következő évben megalakult a helyi gazdákat tömörítő Somló Szőlőbirtokosok Szövetsége.

Az igazi áttörést az 1923-as és 1924-es bortermelést szabályozó törvényeket követő,[125] 1929. évi, a szőlőgazdálkodásról és a hegyközségekről szóló törvény jelentette, melynek értelmében a hegyközségek már köztisztviselőként jelentek meg és javaslattevő, eljáráskezdeményező szerepük miatt a szakigazgatásnak is fontos részévé váltak. Megalakításuk kötelező volt minden olyan településen, melynek határában minimum 150 kat. hold összefüggő szőlőterület volt. Több településnek kellett közös hegyközséget alkotnia akkor, ha két vagy több településen ennél kisebb területű, de egybefüggő és azonos törvényhatóság területén elhelyezkedő szőlő volt. A megalakításhoz településenként minimálisan 10 szőlőbirtokosnak kellett lennie. A hegyközségek új kötelezettségévé vált a területükön termelhető fajták meghatározása és a szőlőgazdálkodásra vonatkozó törvények betartásának ellenőrzése.[126]

A Somlón a gazdasági élet e törvények hatására javulni kezdett. 1933-ban országos hírű gazdasági, háziipari kiállítást tartottak Vásárhelyen, ahol a hegy 182 féle borát is bemutatták az érdeklődőknek, köztük József főhercegnek. A Somlói Bortermelők Piceszövetkezete mellett példászerűen működtek a hegyközségek is: vállalták a hegyi utak karbantartását, értesítették a külbirtokosokat a szüret és a hegygyűlés idejéről. 1938. július 31-én Teleki Pál kultuszminiszter részvételével kilátót avattak a hegytetőn[127].

A hegyközségek száma a Somlón ebben az időben is változatlan (4) maradt, ami azért volt fontos, mert az 1938. évi XXXI. tc. értelmében már 50 kat.hold szőlő és gyümölcsös meglétéhez kötötték a hegyközségek alapítását. A törvény egyértelműen köztisztviselőknek nevezte a hegyközségeket, beillesztette őket a közigazgatási rendszerbe: a 100 négyszögöl feletti ültetvények számba vétele a települési önkormányzat feladatává vált, és a földművelésügyi miniszter is megbízhatta feladattal az egyes hegyközségeket. Feladatukuladták a szőlőtermesztéssel kapcsolatos szakmai szabályok felállítását és háromszintű rendszerbe szervezték a hegyközségeket: a hegyközségek munkáját megyei szinten a hegyközségi tanácsok fogták össze, ezek fölött az Országos Szőlő-és Borgazdálkodási Tanács állt.

A szigorú szervezeti együttműködés a termékek minőségi javulásához vezetett, ami a somlai borokra is jellemző volt, azonban a II. világháborúban a Somló térsége hadműveleti területté vált, a harcok elmúltával pedig az anyagi károkat, a háborús embervesztéseket tetézte a szovjet csapatok jelenléte (a vásárhelyi kolostorba orosz női (!) repülőegységet szállásoltak be).[128]

Az 1945. március 17-i kormányrendelet értelmében sor került a somlói birtokrendszer átalakulására is. A vallásalap, az Erdődyk, az Esterházyk, valamint a bencés és ciszterci rendek ingatlanjait igénybe véve 652 holdat osztottak szét az igénylőknek, a vallásalapítvány 518 holdjából pedig Állami Gazdaságot szerveztek. Ám sok új gazda kellő felszerelés,

anyagiak és termelői tapasztalatok híján el sem kezdte egykor vallásalap szőlőbirtokának művelését: 1947-ig gyakorlatilag a vallásalap műveltette és szüreteltette azokat.

Az egyesületek 1946-tól történő tömeges feloszlata nem kímélte a hegyközségeket sem: 1947-ben miniszterelnöki rendelettel próbálták (az 1938. évi XXXI. törvényt módosítva) összhangba hozni őket a földműves-szövetkezetekkel. Az 3300/1949 (IV.9.) kormányrendelet[129] pedig egyszerűen államosította a hegyközségek és hegyközségi tanácsok minden vagyonát, és megszüntette a szervezeteket. Az igazgatási jellegű hegyközségi feladatokat az államigazgatási szervezetek vették át, az érdekképviseletre pedig a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Szövetségét hatalmazta fel a rendelet. A szőlőőrzésről való gondoskodást a községi előjáróság feladatkörébe építették be.

A Somlón is életbe léptek ezek a szabályok a begyűjtéssel és a kuláklisra helyezéssel egy időben, tehát a hegyközségek itt is megszűntek. A kollektivizálás gyorsítását elrendelő, 1958. decemberi MSZMP KB ülést követően viszont fordulat következett be a hegy életében: a tekintélyesebb gazdák részvételével szövetkezetfejlesztési bizottságok alakultak, majd az 1958. évi 6. tvr. értelmében engedélyezték „a szőlőtermelés önkéntes alapon történő szocialista nagyüzemi átszervezésének elősegítése érdekében... a szőlőtermelők öntevékeny kezdeményezésének összefogását”- vagyis lehetővé tették egyfajta hegyközség létét, de mivel ez a forma nem terjedt el, és helyettük a TSZ-t preferálták, az 1968. évi 36. tvr ezt a „hegyközségi” típust is eltörölte.[130]

A Somlón 1959 márciusában már megalakult a Somlógyöngye TSZ,[131] de mivel évekig fizetésképtelenséggel küzdött, a Badacsonyi Állami Gazdaság sok bortermő területet szerzett meg - ismét rontva ezzel a somlai híren. Azonban az 1930-as évek mozgalmaihoz hasonlóan a Somlót féltő befolyásos emberek ismét összefogtak a hegy és környezete megmentéséért. 1986-ban létrehozták a Somló Baráti Kört, amelynek tagjai új hegytörvényt alkottak, hagyományörző napokat és borversenyeket szerveztek.

A Somló a rendszerváltás után

1987.február 27-én a Somlószőlősi és Somlővásárhelyi Községi Közös Tanács „Hegytörvényt” alkotott a „Somló hegy rendjéről.”[132] Szükség volt erre az új birtokszervezet miatt is: a hegy 611ha 7826 m² -éből 534ha 1002m²-t zártkertként használtak, és 80,1%-ukon szőlőt termesztettek. A törvény sajátossága volt, hogy egy olyan korszakban próbált - régen a hegyközség feladatkörébe tartozó - hegyrendszabályokat felállítani, amelyben nem létezett hegyközség, és még így is nyomon követhető volt benne az épített és a természetes környezet védelmére való törekvés.

A 11 fejezetre tagolt Hegytörvényben meghatározták a hagyományosnak tartott szőlőfajtákat[133], a szüret kezdetének meghatározását, és közzétételét pedig a községi szakigazgatási szerv feladatává tették.

A szabályzat - már említett - érdekessége, hogy átvett, gyakran szó szerint is, a régi somlói hegytörvényekből. Így az 1752-es szabályzatból szó szerint vették át a szőlők kiirtásáról szóló részt, és hasonlóan jártak el az 1866-os szabályok úthasználattal kapcsolatos része esetében is. Megállapítható, hogy az 1987-es szabályok szellemisége az 1866-osét idézi: az utak, árkok karbantartását a birtokosok közös, illetve érdekeltségük-kel arányos mértékű feladatává tette. Az állattartás tilalma ugyan már nem maradt fenn, de azt csak lakóházakkal beépített földterületen, személyes fogyasztási szükséglet céljára engedélyezték, az ebeket pedig csak zárt helyen, vagy megkötve lehetett tartani (4-5. §). Tiltották az 1866-os rendszabályokhoz hasonlóan (8. §) a szőlők, gyümölcsösök között való közlekedést, a mezsgyéken való járkálást, és régi hiányt pótoltak a tűzrakás feltételeinek szabályozásával. (6. §)

A gazdasági épületek létesítésénél megkövetelték az objektum tájba illeszkedését(4. §, 15-16. §, 23. §), ezért a szőlők táंबरendezésül is csupán fakarót használhattak, új támfalak rakását csak helyi kőből engedélyezték. A gazdasági épületek lehetőleg téglalap alaprajzú, kőfalazatú

épületeknek készülhettek, oromfalas nyeregetővel. A falakat helyi szokás szerint fehérre vagy sárgára kellett meszelni, a nyílászárókat sötétre vagy zöldre pácolták. Hasonló tájvédelmi okokból tiltották a hegyen a sátorozást és a kempingezést is, és külön fejezetet (7. és 8.) szenteltek a műemlékvédelemnek és a környezetvédelemnek.

Feltűnő, hogy a rendelkezések megszegőivel szemben alkalmazott szankciókat a szabályzat nem szabta meg egyenként: az utolsó, 25.§-ban csupán annyit írtak elő, hogy szabálysértés esetén maximum 3000 forint pénzbírság, helytelen úthasználat esetén pedig 100-500 forintig terjedő helyszíni bírság kiszabása lehetséges.

A Hegytörvény viszont hiányosságai ellenére is jó alapot jelentett, amikor az 1994-es év kedvező fordulatot hozott a Somló életébe: az 1994. évi CII. törvény, a Hegyközségi törvény értelmében újra megvalósulhatott a hegyközségi igazgatás és megszületett a bortermelő települések új borvidéki besorolása. A Somlói Borvidéken így napjainkban négy hegyközség működik: Somlónásárhely és Somlójenő közösen alakított hegyközséget, Somlószőlősön a Nagyszőlősi Hegyközség, Dobán a Dobai Somlógyöngye Hegyközség létesült. A borvidékhez tartozik még a kissé távolabbi Sághegy- Kissomlyó hegyközség Celldömölk központtal. Az 40/1977 (XI. 29.) sz. MÉM rendelet második mellékletének 1995-ös módosítása értelmében a somlói borvidéken furmint, hárslevelű, olaszrizling, és tramini borok termelését engedélyezték a hagyományos régi fajták (juh fark) mellett[134].

Tehát a rendszerváltás után hamarosan ismét hegyközségi keretek között tevékenykedhettek a somlói gazdák.[135] A hegyen levő három hegyközség és a települések polgármesterei 1997-ben megállapodást kötöttek Pápa önkormányzatával, amelyben vállalták, hogy kölcsönösen elősegítik a borvidék népszerűsítését.[136] Pápa azóta évente megrendezi a „Pápa, a somlói bor városa” kulturális rendezvényt, amelyen a somlói szőlősgazdák és pincészetek részt vesznek a boraikkal, a „Somlói napok”-on pedig a pápai kulturális együttesek látogatnak a hegyre.

A hegyen található hegyközségek közül különösen a Somlónásárhely-Somlójenő Hegyközség fejt ki aktív tevékenységet. Az itt birtokos gazdák 1998-1999-ben elkészítették a hegyközség rendtartását (hegyszabályzatát) és ügyviteli szabályzatát. Ezekben részben megtalálhatóak az 1987-es – közvetve az 1866-os – szabályok is, [137] ám különösen részletesen szabályozták a szőlőtelepítés és kivágás feltételeit, a növényvédelmi előírásokat. Mivel ma a hegyközségi tanács bocsátja ki a származási bizonyítványt a különleges minőségű és az állami ellenőrzőjeggyel forgalmazni kívánt minőségi borokra, a rendtartás megszegőit leggyakoribb büntetésként e bizonyítvány megvonásával sújtják.[138] A hegyközség választmánya az elmarasztalásokat két évig tartja nyilván, és a szabálysértéseket 10-50.000 forintig terjedő bírsággal szankcionálják, de maximum 5000 forint helyszíni bírságot is kiszabhatnak.

Az újonnan létrehozott somlói hegyközségek az országos hegyközségi szervezetrendszer legalsó szintjét (hegyközség- hegyközségi tanács- Hegyközségek Nemzeti Tanácsa) alkotják. Szervezetüket a tagokból álló közgyűlés, a választmány – amelynek elnöke a hegyközség elnöke- a hegybíró -, akit a közgyűlés választ a választmány által jelölt pályázók közül, és az ellenőrző bizottság képezi. Feladataik ellátásában kötelességük együttműködni a helyi önkormányzatokkal; végezhetnek érdekképviseleti, minőségellenőrzési és közigazgatási ügyekben javaslattételi tevékenységet. A szőlősgazdák munkáját szolgáltatások nyújtásával, szakmai nyilvántartások működtetésével, szaktanácsadással tartoznak segíteni. Fő bevételüket a tagok járadékai, a pénzbírságok és adományok képezik. [139]

A 2002-2003-as év folyamán a somlónásárhelyi és jenői hegyközség elkészítette a Fajtahasználati és Eredetvédelmi Bizottságának működési rendjét, illetve a helyi Védett Eredetű Bor (VEB) szabályzatát, amelyben a védett fajtaéknél a szüret idejét október 10-ében határozták meg.[140] Ezeket a borokat szigorú szőlészeti, borászati szemlén és érzékszervi bírálaton minősítik és a bírálatról jegyzőkönyvet készítenek, amely tartalmazza, hogy mely

borok esetében terjesztheti a hegybíró a Hegyközségi Tanács elé a VEB használatáról a Bor származási Igazolást.[141]

A somlói hegyközségek a fenti szabályok megalkotásával olyan minőségi bor előállítását képesek biztosítani, amely az évszázados termelői hagyományok folytatását jelenti és egyben a 2004. évi XVIII. törvénynek (a szőlőtermesztésről és a borgazdálkodásról), így az Európai Unió követelményrendszerének is megfelel.

Jelenleg 550 hektáron 3000 tulajdonos végez borászati tevékenységet a Somlón de az új ültetvények telepítésével rövidesen közepes és nagyobb méretű borászatok megjelenése is várható a piacon. A kis- és nagygazdaságok együtt képviselik a Somló jövőjét, hiszen érdekeik - a Somlói Borvidéki Tanács elnöke szerint - a megvalósítandó borturizmusban találkoznak.[142] Érdekük ez azért is, mert bár a hegy rendkívüli termőhelyi adottságokkal rendelkezik, az egykor világhírűnek mondható borvidék ismertsége ma itthon is az utolsók között van.

És az évszázadok alatt kialakított jogi - igazgatási szabályok alkotta háttérre támaszkodva talán megvalósulhat ez a törekvés - a hegy hírnevének visszaszerzése-, és akkor „homloka alatt a bazalthegynek”[143] talán megtapasztalhatjuk a már több mint egy évtizede tájvédelmi körzetté nyilvánított hegyen azt a különleges érzést, amelyet Ágh István így fogalmazott meg:

„Micsoda csönd a hajnali szőlőhegyen!

Hallom a napkeltét, fülemben
puha tapsisóhaj, kisnyúl álma,
csönd cirógat, szőlővirág, szőlőkacs,
mint sugár és csönd a pirkadó cseresznye,
a meggy növényi vér sejtjei nyújtózkodása,
tudja minden madár, ő a különleges,
közel és távol, legkisebb fuvola,
klarinét, furulya, pánsíp,
kihunytak a kísértetek az elfeledett
csillagokkal, én vagyok most a várúr
sommel és kápolnával,
míg az emberek távol
engedik boldog magányom.”[144]

Felhasznált irodalom:

Források:

1. A nagy somlói hegység közös rendszabályai Pápa, 1866. A Református Főtanoda kiadása
2. A Somlóvásárhelyi és Somlójenői Hegyközség Fajtahasználati és Eredetvédelmi Bizottságának Működési Rendje 2003.Somlóvásárhely
3. A Somlóvásárhelyi és Somlójenői Védett Eredetű Bor Szabályzata 2002. Somlóvásárhely szerk. Somogyi Lajos
4. A vásárhelyi oldal hegytörvényei 1803-ból Vas Megyei Levéltár. Szentgyörgyi Horváth cs. Fasc. 47. n. 111.
5. Corpus Statutorum. Budapest 1932.
6. Diási és vonyarci artikulusok Magyar Gazdaságtörténeti Szemle I. 1894.31.p.

7. Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. História Könyvtár 5. I. Bp. 1996.
8. Égető Melinda: Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17-19.századból. MTA Bp. 1985.
9. Égető Melinda: Hegytörvények forrásközléseinek gyűjteménye 1470-1846. Bp. 2002. L'Harmattan
10. Gombás János: Nagy Somló Hegyéről Való Jelzések SBKF.4.sz. 1989.71-77.p. (Somló Baráti Kör Füzetek)
11. Györffy Gy: A szávaszentdemeteri görög monostor XII.századi birtokösszeírása in: MTA társadalmi-történeti tudományok osztályának közleményei II. 3-4.sz. Bp. 1952. 325.
12. Keleti Károly: Magyarország szőlészeti statisztikája 1860-1872. Bp. 1875.
13. Megállapodás a pápai önkormányzat és a Somló hegy önkormányzatai között. 1997. Somlónásárhely
14. MOL A magyar kamara archívum A somlói bordézsmaáról Regesta decimarium (E159) – Vásárhely 1576.évi bordézsmajegyzéke. (Magyar Országos Levéltár)
15. MOL Kincstári osztály: Accta monialium Posoniensium 1511-es urbárium eredetije: f.27.n.5. Átirat: Vaczkó László: Somlónásárhely ezer éve. Somlónásárhely, 1996.205-211.p.
16. MOL –E- 158 Magyar Kamara archívuma Conscriptioes dicarum comitatus Vesprimiensis 1699, Vásárhely mezőváros az 1696.évi országos összeírásban
17. Sóllyi szőlőhegy ártikulusok (1821és 1866-ból) 1997. Veszprém Viza Kft. (szöveghű kiadás)
18. MOL. Zichy cs. Levéltár. P. 707. Fasc.75.n.11. : Somló szőlősi oldalának hegytörvényei 1743-ból
19. Somló-hegy Alapítvány alapító okirat 1991. Somlónásárhely
20. Somló-hegy Alapítvány Kuratóriuma Működési Szabályzata 1995. Somlónásárhely
21. Somlónásárhely és Somlónenő hegyközség rendtartása (Hegyszabályzat) 1999. Somlónásárhely
22. Süle Sándor: Somló szőlőhegy articulusai 1752-ből. Veszprém 1961.
23. Süle Sándor: Földrajzi nevek a Somló hegyen SBKF. 1989. 35-37.p.
24. Szentgyörgy és Guár 1643-as rendtartása. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1899. VI. sz. 471. p.
25. Veszprém Megyei Érseki Levéltár1629-es somlói hegyiszabályok Hantha 20. sz. irat
26. Veszprém Megyei Levéltár XII.2.a. a Cisztercita Rend Zirc-Pilis-Pásztó Apátságának Levéltára, Arch.Vetus C-2407.
27. Veszprémi Bakonyi Múzeum Történeti Iratgyűjtemény Vásárhely mezőváros elöljáróságának Somló hegyi szőlőeladással kapcsolatos bizonyáglevellei 1692-1698-ból. VeML. XV. 2. d. nr. 73/2.és3.
28. 1752-es somlói hegytörvény SBKF. 2.sz. 1987.22-23.p.
29. 1987-es Hegytörvény in: SBKF. 3.sz. 1987.

Monográfiák:

1. Ágh István: Somlai június SBKF. 1. 1986. 29.p.
2. Ambrus Lajos- Csoma Zsigmond- Somlósi Lajos: A magyar bor útja. A kezdetektől napjainkig. B.K.L. Kiadó, Szombathely, 2003.
3. Bartha Antal: Az ősmagyarok gazdasági élete a sztyeppen. In. Magyarország története a kezdetektől 1242-ig. I. 539.p. Akadémiai Kiadó, Bp. 1984.
4. Benyák Zoltán: A bor, mint nemzeti jelkép Borok és Korok 219-241.p. 2002, Budapest, Hermész kör
5. Cseresnyés Sándor: A nagy Somló hegyéről, váráról, Somló-vásárhelyről, helyzeti, történeti, természeti, gazdasági 's költészeti tekintetben. Veszprém, 1848.

6. Csoma Zsigmond: Nászéjszakák bora: a somlai Budapest, 1986. Mezőgazdasági kiadó
7. Diószegi István. Az Osztrák-Magyar-Monarchia külpolitikája 1867-1918 Vince Kiadó Bp. 2001. 137-152.p.
8. Ember Győző: Magyarország a Habsburg-birodalomban Magyarország története IV./1. 1686-1790. Akadémiai k. bp. 1989. 353-390.
9. Égető Melinda: Szőlőhegyi települések kialakulása a Dunántúlon a 18-19.században Bp. 1944. Akadémiai
10. Égető Melinda: A Kárpát-medence 16-18.századi borkultúrája Borok és Korok 2002.165-167.p.
11. Égető M: „Vagyon szép szőlőhegyünk..” Történet-néprajzi elemzések közép – és nyugat-dunántúli magyar nyelvű hegytörvények körében 1629-1846 Budapest, 2004. L'Harmattan MTA.Néprajzi Kutint
12. Györffy György: István király és műve Gondolat, 1983. 439-440.p.
13. Gyulai Ferenc: A kárpát-medencei szőlő-és borkultúra régészeti- növényteni emlékei in. Borok és Korok .Szerk: Benyák Zoltán Bp. 2002. Hermész Kör 105-107.p.
14. Hevesi Attila: Szőlő-és borvidékeink történeti földrajza Borok és Korok 95-101.p.
15. Kajcsos Ferenc: Somló, a történelmi borvidék Bp. 1943.
16. Kosáry D. :Magyarok Európában III. Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867. História-Holnap kiadó Bp. 2001.
17. Kovács Gyula- Mikó Zoltán-Szabó György: Hegyközség, szőlészet, borászat. Kézikönyv a hegyközségek megalakításához, működéséhez. Agrocent Kiadó, Bp. 1995.
18. Laposa József: Szőlőhegyek a Balaton-felvidéken 1988. Mezőgazdasági Kiadó
19. Lukacsics Pál: A vásárhelyi apácák története In: Közlemények Veszprémmegye múltjából. Veszprém, 1923.
20. Magyarország története 1848-1890. I. –II. Akadémiai kiadó 1987.
21. Magyarország története 1790-1848.I-II. Akadémiai k. Bp. 1980.
22. Majdán János: Borkultúra a polgári Magyarországon Borok és Korok 241-251.p.
23. Márkusné Vörös Hajnalka: Somlővásárhely. Száz magyar falu könyvesháza Kht. Bp. 2000.
24. Mikszáth Kálmán: A Noszty fiú esete Tóth Marival Ciceró, 1996.Bp.
25. Mód László: Szőlőhegyi ünnepek, szokások, hiedelmek Borok és korok 307-316.p.
26. Nagy László: Kemény számat angyal zabolázza SBKF. 1. 1986.33.p.
27. Németh József: Somló 1938. Devecser
28. Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon Bp. 1966. 38-40.p.
29. Széchenyi István: Világ In: Összes munkái II. Bp. 1930. Szerk. Iványi – Grünvald
30. Tattay Levente: A bor és az agrártermékek eredetvédelme Mezőgazda Kiadó 2001. Bp.
31. Vörösmarty Mihály költői művei 1. Szépirodalmi Könyvkiadó Bp. 1981

Tanulmányok:

1. A Somló jövője a borturizmus in: Veszprém Megyei Napló 2004. 07.13. (szerk: Györffy Árpád)
2. Andrásfalvy Bertalan: Szőlő és bor a Délkelet-Dunántúlon Rubicon 2003/-1-2. 17-19.p.
3. Antall József: A Dunántúl remetéje- a Somló SBKF. 3.sz. 1989
4. Beck Tibor: A filoxéra pusztítása Rubicon 2003/1-2. 68-69.p.
5. Borsy Judit: A somlővásárhelyi közalapítványi kerület igazgatása A Dunántúl településtörténete VII: 237-246. Veszprém, 1989.
6. Belényesy Mária: szőlő és gyümölcsstermesztésünk a 14.században. Néprajzi Értesítő 1955.XXXVII.sz. 22-24.p.
7. Csoma Zsigmond: A filoxéra és hatásai a Káli-medencében. In: Veszprém Megyei Múzeumok közleményei 17.sz. 1984. 733-757.p.
8. Csoma Zs: A sólyi szőlőművelés helye a 19. századi magyarországi szőlő- és borkultúrában in. Solyi Szőlőhegy Ártikulusok 1997. Veszprém 105-114.p. Viza Kft.

9. Csoma Zsigmond: Amikor még borbírótság létezett (A sólyi szőlőhegyi artikulusokhoz írt utószó)
10. Csoma Zsigmond: Uradalmi és jobbágy-paraszti szőlő-, bortermelés a Somlón a XVI-XX.század közepéig in: Studia Folkloristica et Ethnographia 35. Debrecen 1993.
11. Csoma Zs: Bor és borászat a Kárpát-medencében Rubicon 2003/1-2. 6-8.p.
12. Csoma Zsigmond: Nagyhirű gyógyszerünk, a Somlai SBKF. 4.sz. 1989.
13. Draveczy Balázs: Fröccstörténelem Rubicon 2003/1-2. 83-84.p.
14. ÉgetőMelinda: A filoxéravészről a II.világháborúig Rubicon: 2003/1-2. 86-87.p.
15. Filep Antal: Szőlőhegyi településtörténet Borok és Korok 176-182.p.
16. Flórián Csaba: Gyógynövények a Somlón SBKF. 4.sz. 45-57.p.
17. Hevesi Attila: Borvidékeink természeti adottsága és hírneve In. Rubicon 2003/1-2. 9-11.p.
18. Hudi József: A vásárhelyi apácákról In: SBKF. 4. sz. 1989. 67-70.p.
19. Kozarits Zoltán: A szép Somló nevezetességei In: Somló Baráti Kör Füzetek (SBKF) 4. sz. Tanúhegy 1989. 35-36. p. Somlóvásárhely
20. Mezey Barna: Bor és jog. In. Rubicon: 2003/1-2. 24-27. p.
21. Mód László –Simon András: A szőlővédőszentek tisztelete Rubicon 2003/1-2. 32-36. p.
22. Orosz István. Bortermelésünk a polgári átalakulás korában Rubicon 2003/1-2. 60-61. p.
23. Pálvölgyi Balázs: A fuchsintól a tamarindig Rubicon 2003/1-2. 70-74. p.
24. Sándor Pál: Az úrbéri birtokrendezések Veszprém megyében a jobbágyfelszabadítás után. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 3. 1970. 153-81.
25. Süle Sándor: Földrajzi nevek a Somló hegyen SBKF. 1989. 35-37. p.
26. Szigethy Gábor: Bordalok a reformkorban Rubicon 2003/1-2. 43. p.
27. Tamás Iván: Pillantás a Somló-hegyre SBKF. 2. sz. 1987. 21-22. p.
28. Tattay Levente: A bor és az agrártermékek eredetvédelme Mezőgazda Kiadó 2001. Bp.
29. Temesvári János: A pálosok Tüskeváron In: SBKF. 4. sz. 59-66. p.
30. Ungváry Krisztián. Egy legenda nyomában Rubicon 2003/1-2. 56. p.
31. Vajkai Aurél: A hegyközségek kialakulásának kérdése 1958. Néprajzi Közlemények 3. 3-4. sz. 59-69. p.
32. Vajkai Aurél:A paraszt szőlőművelés és bortermelés Veszprém megye déli részén. Néprajzi Értesítő 1938. XXX. 172-204. p.
33. Vajkai Aurél: Somló In: Élet és Tudomány 1959. aug. 2. XIV. évf. 32. sz.
34. Vass Előd: Források a székesfehérvári szandzsákság történetéhez 1543-1688. In: Fejér megyei történeti évkönyv 19. 69-200. p. 1989. Székesfehérvár

---

[1] A dolgozat lezárásának ideje: 2004. november 30.

[2] Gyulai Ferenc: A Kárpát- medencei szőlő- és borkultúra régészeti- növénytani emlékei, In: Borok és korok Szerk: Benyák Zoltán Bp. 2002. Hermész Kör 105-107.

[3] Hevesi Attila: Borvidékeink természeti adottsága és hírneve In: Rubicon 2003/1-2. 9-11.

[4] Dr.Csoma Zsigmond: Bor és borászat a Kárpát-medencében In: Rubicon 2003/1-2. 6-8..

[5] Kozarits Zoltán: A szép Somló nevezetességei In:Somló Baráti Kör Füzetek 4.sz. Tanúhegy 1989. Somlóvásárhely, 1989 35-36..

[6] Hevesi Attila: Szőlő- és borvidékeink történeti földrajza In: Borok és Korok 95-101.

[7] Bartha Antal: Az ősmagyarok gazdasági élete a sztyeppen In: Magyarország története I. 539. Akadémiai kiadó Bp. 1984.

[8] Györffy György: István király és műve Gondolat, Bp. 1983. 439-440.

[9] Györffy Gy.: A szávaszentdemeteri görög monostor XII.századi birtokösszeírása In. MTA társadalmi-történeti tudományok osztályának közleményei II.3-4.sz. Bp. 1952. 325

- [10] Apácamonostor és szolgálónépei In: Márkusné Vörös Hajnalka: Somlóvásárhely. Száz magyar falu könyvesháza Kht. Bp. 2000 31-34.
- [11] A vár tulajdonosai meglehetősen gyakran változtak: 1389-ben a Garaiak kapták meg az uralkodótól, 1479-ben ők adják el Mátyás királynak, aki a következő évben Kinizsi Pálnak adományozza, majd 1495-ben Bakócz Tamásé lesz, és 1518-tól unokaöccse, Erdődy Péter viseli gondját az épületnek. A török jelenléte alatt végvárként hasznosították, majd 1555-1679 között a Choron, a Lippai, a Liszthius, a Viczay, a Chernel és a Balassa családok birtokolták. 1707-ben Bottyán János kijavíttatta, de 1711-től már csak 2 pattantyús szolgál a Sümeg fennhatósága alá helyezett várban. 1735-1945 között az Erdődyek birtokolták. A vár történetéről adatok : Dr. Németh József: Somló 21-37.. Devecser, 1938.
- [12] Németh József: Somló. Devecser, 1938. 29. A latin nyelvű idézet a pápai könyvtár Árpád- kori okmánytárában is megtalálható és: Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. História Könyvtár 5.I. Bp. 1996. 414-415..
- [13] Hudi József: A vásárhelyi apácákról In: Somló Baráti Kör Füzetek 4.sz. Tanúhegy 1989. 67-70..
- [14] Temesvári János: A pálosok Tüskeváron In: Somló Baráti Kör Füzetek 4.sz. 59-66..
- [15] Csoma Zsigmond: Nagyhirű gyógyszerünk a Somlai in:Somló Baráti Kör Füzetek 4.sz.41-45..
- [16] Süle Sándor: Földrajzi nevek a Somló hegyen: In : Somló Baráti Kör Füzetek 2 1989,35-37.
- [17] Németh József: Somló Devecser, 1938 21.
- [18] Az urbárium eredetije: MOL. Kincstári osztály: Acta monialium Posoniensium F.27.n.5. Átirat: Vaczkó László: Somlóvásárhely ezer éve Somlóvásárhely, 1996. 205-211.p. Közli Cseresnyés Sándor is .
- [19] Lukcsics Pál: A vásárhelyi apácák története. (Közelmények Veszprémvármegye múltjából) Veszprém, 1923 31-34.p.
- [20] Vass Előd: Források a Székesfehérvári szandzsákság történetéhez 1543-1688. In: Fejér megyei történeti évkönyv 19. 1989. Székesfehérvár 69-200.
- [21] Mezey Barna: Bor és jog In: Rubicon 2003/1-2. 31.
- [22] Égető Melinda: A Kárpát- medence 16-18.századi borkultúrája In: Borok és korok,.. Hermész kör, Bp. 2002.159-160
- [23] N. Kiss István: A szőlőművelés terméshozamainak alakulása a XVII-XVIII.században In: Agrártörténeti Szemle 1968/10. 78-90.
- [24] Égető Melinda: Hegytörvények forrásközléseinek gyűjteménye 1470-1846. Bp. 2002. L'Harmattan 48-51.
- [25] Laposa József: Szőlőhegyek a Balaton-felvidéken 1988.Mezőgazdasági Kiadó 26..
- [26] Mezey Barna: Bor és jog In: Rubicon 2003/1-2. 24-27.p.
- [27] MOL. A magyar kamara archívuma. Regesta decimarium (E159) Vásárhely 1576.évi bordézsmajegyzéke
- [28] Mezey Barna : im. 26.p.
- [29] Lukcsics Pál: A vásárhelyi apácák története Veszprém, 1923. 54-60.
- [30] Németh József: Somló 25.. 1938, Devecser
- [31] Mezey Barna: i. m. 29..
- [32] Vajkai Aurél: A hegyközségek kialakulásának kérdése. 1958. Néprajzi Közlemények 3. 3-4.sz. 59-69..
- [33] Vajkai Aurél: A paraszt szőlőművelés és bortermelés Veszprém megye déli részén. Néprajzi Értesítő 1938. XXX. 172-204..
- [34] Andrásfalvy Bertalan: Szőlő és bor a Délkelet-Dunántúlon in:Rubicon 2003/1-2. 17-19.
- [35] Égető Melinda: Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17-19.századból MTA Budapest, 1985. 16-17

- [36] Égető i.m. 17.
- [37] Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon . Bp. 1966. 38-40.
- [38] Belényesy Mária: Szőlő és gyümölcsstermesztésünk a 14.században Néprajzi Értesítő 1955. XXXVII.sz. 22-24.p
- [39] Égető Melinda: i.m. 19..
- [40] Égető. I.m. 23-26.p.
- [41] Az Erdődi Promontoriumnak Törvénye Rendi,Tekintetes Csurgói Uradalomhoz tartozó egyéb eránt T. Nemes Somogy Varmegyében levő Sz. Mihályi, Földvári, Kakonyai, Látohegyi, és Unombánomi Szőlő Hegyekbe bé hozandó Rendtartások In: Égető .i.m. 181,192.p.
- [42] Kovács Gyula- Mikó Zoltán- Szabó György: Hegyközség, szőlészet, borászat Kézikönyv a hegyközségek megalakításához, működéséhez . Agrocent Kiadó Bp. 1995. 33.p.
- [43] Égető :i.m.25.p.
- [44] Vásárhely mezőváros előjáróságának Somló hegyi szőlőeladással kapcsolatos bizonyosságlevelei 1692-1698-ból a Veszprémi Bakonyi Múzeum Történeti Iratgyűjteményében (VeML. XV. 2.d.) nr. 73/2.és 3.
- [45] Somogy megye 1777.jan.27-i „Hegybeli articulusi” In: Égető i.m. 154-158..
- [46] Kovács- Mikó – Szabó: Hegyközség, szőlészet, borászat . Agrocent, Budapest 32-34.
- [47] Szentgyörgy és Guár 1643-as rendtartása In: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1899.VI: sz. 471..
- [48] Csoma Zsigmond: Nászéjszakák bora: a somlai. 1986. Bp. Mezőgazdasági kiadó 101.p.
- [49] 1629-es somlólhelyi hegyszabályok Veszprémi Érseki Levéltár Hantha 20.számú irat
- [50] A Corpus Statutorum is ismerteti 1629-es vásárhelyi szabályokat Budapest, 1932. .
- [51] Égető, i.m. 26.p.
- [52] Veszprém megye statútuma 1804.jún.18. In. :Égető i.m. 159-170.
- [53] Tamás Iván: Pillantás a Somló-hegyre in: Somló Baráti Kör Füzetek, 2.szám, 1987.21-22..
- [54] Égető i.m. 26.
- [55] Dr. Kovács- Dr.Mikó – Szabó : Hegyközség, szőlészet, borászat Agrocent, 1995,Bp. 32-34.
- [56] A Somlón birtokos Fesztetichek földesúri rendtartása, 1701. In:Égető i.m. 71-74..
- [57] Mód László: Szőlőhegyi ünnepek, szokások, hiedelmek In: Borok és korok 307-316..
- [58] Márkusné Vörös Hajnalka: Somlónvásárhely Bp. 2000.190-191..
- [59] Kosáry Domonkos.: Magyarok Európában Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867. História-Holnap Kiadó Bp. 2001. 39-53.p.187-192.
- [60] Diási és vonyarci articulások In: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle I. 1894.31.p.
- [61] uo. (Diási és vonyarci articulások)
- [62] Égető: 143-153.p.
- [63] 1629-es somlónvásárhelyi hegyszabályok Veszprémi Érseki Levéltár Hantha 20.számú irat
- [64] 1752-es somlói hegytörvény In: Somló Baráti kör Füzetek 2. 1987.22-23.. és Süle Sándor: Somló szőlőhegyi articulusi 1752-ből. Veszprém, 1961
- [65] Ember Győző: Magyarország a Habsburg- birodalomban In. Magyarország története IV:/1. 1686-1790. 353-360.. Bp. Akadémiai Kiadó
- [66] A per anyaga megtalálható: Cseresnyés Sándor :A nagy Somló hegyéről, stb. Veszprém, 1848
- [67] Lukcsics Pál: A vásárhelyi apácák története Veszprém, 1923. Közlemények Veszprémvármegye multjából.
- [68] Veszprémi Érseki Levéltár, Káptalani magánlevéltár, Hantha 20.sz.irat

- [69] Veszprém Megyei Levéltár, XII.1. 1676.nr.13.
- [70] Felhő Ibolya: Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában Dunántúl. I. Budapest, 1970. 356-357.
- [71] Vásárhely mezőváros az 1696.évi országos összeírásban MOL-E-158.Magyar Kamara Archivuma. Conscriptioes dicarum comitatus Vesprimiensis 1696.
- [72] Égető Melinda: A Kárpát- medence 16-18.századi borkultúrája In. Borok és korok Hermész Kör, Bp. 2002. 165-167.
- [73] Somló szőlősi oldalának hegytörvényei 1743-ból MOL Zichy cs. Lvt. P. 707.fasc.75.n.11.
- [74] Csoma Zsigmond: Nagyhírű „gyógyszerünk”, a Somlai SBKF 4.sz. 1989. 31.
- [75] dr. Flórián Csaba: Gyógynövények a Somlón In. Somló Baráti Kör Füzetek 4.sz. 1989. 45-57.
- [76] Csoma Zsigmond: i.m. 31-36.
- [77] in: Somló Baráti Kör Füzetek 2.sz. 1987. 23-24.
- [78] Égető : I.m. 143-154.
- [79] Égető M: „Vagyon szép szőlőhegyünk..” 1629-1846 Budapest, 2004. L'Harmattan MTA.Néprajzi Kutint 81.
- [80] A vásárhelyi oldal hegytörvényei 1803-ból. Vas Megyei Levéltár. Szentgyörgyi Horváth cs. Fasc.47.n.111.
- [81] Magyarország. története 1790-1848. II:köt. Akadémiai Kiadó, Bp. 1980. 341.
- [82] Gombás János: Nagy Somló Hegyérül való Jelzések In: Somló Baráti Kör Füzetek 4. sz. 1989. 71-77..
- [83] 1788-1791 in. Magyarok Európában III. kötet, 130-145. História-Holnap, Budapest, 2001
- [84] Magyarország története 1790-1848. I. Akadémiai kiadó, Bp.. 1980 249-292.
- [85] Magyarország története 1790-1848 I. 254-255.
- [86] Szigethy Gábor: Bordalok a reformkorban In: Rubicon 2003/1-2. 43..
- [87] Benyák Zoltán: A bor, mint nemzeti jelkép In: Borok és Korok 219-241.
- [88] Széchenyi István: Világ 31.p. 1930. Budapest
- [89] Ungváry Krisztián: Egy legenda nyomában Rubicon 2003/1-2. 56.
- [90] Dr. Németh József: Somló 55-56.p. Devecser, 1938.
- [91] Csoma Zsigmond: Uradalmi és jobbágy-paraszti szőlő-, bortermelés a Somlón a XVII. – XX.századig. In.Studia Folkloristica et Ethnographica 35. Debrecen 1993.
- [92] Orosz István: Bortermelésünk a polgári átalakulás korában In: Rubicon 2003/1-2. 60-61..
- [93] Pálvölgyi Balázs: A fuchsintól a tamarinig in: Rubicon 2003/1-2. 70-74..
- [94] Majdán János: Borkultúra a polgári Magyarországon In: Borok és korok 241-251..
- [95] Magyarország története 1848-1890. I. 252-254.p. Akadémiai Kiadó, Bp.
- [96] Solyi szőlőhegy ártikulusok 1821. szövegű kiadás: 1997. Veszprém, Viza Kft. 5-6.
- [97] Veszprém Megyei Levéltár XII.2.a. A Cisztercita RendZirc- Pilis- Pásztó Apátságának Levéltára, Arch.Vetus C-2407
- [98] A nagy somlai hegység közös rendszabályai . Pápa, 1866
- [99] Sándor Pál: Az úrbéri birtokrendezések Veszprém megyében a jobbágyfelszabadítás után In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei Veszprém 1970. 153-81.
- [100] Ez az 1782.szept. 10-i uralkodói rendelettel létrehozott vallásalap, amely a felosztott somlívásárhelyi kolostor vagyont vette át egyházi célokra, 1866-ig császári és királyi pénzügyi hatóság irányította Győrből, jobbágysági papir tized, robot, kilenced teljesítését végezték, bortermelésükről külön bordézsmajegyzéket vezettek . In: Borsy Judit: A somlívásárhelyi közalapítványi kerület igazgatása in: A Dunántúl településtörténete VII. Veszprém, 1989.237-246.

- [101] Az idézett szabályzati részek: 1866, Pápa, a Református Főtanoda által kiadott rendszabályokból
- [102] A bűncselekmény vagy károkozás feljelentői ugyanakkor a 18.cikkely szerint igényt tarthattak a büntetéspénz felére.
- [103] Somló Baráti kör Füzetek 3.sz. 1987. Hegytörvény 6. és 13.p.
- [104] Mód László-Simon András: A szőlővédőszentek tisztelete In: Rubicon 2003/1-2. 32-36.
- [105] Cseresnyés Sándor: A nagy Somló hegyről, váráról, Somló-vásárhelyről, helyzeti, történeti, természeti, gazdasági, és költészeti tekintetben. Veszprémben, 1848. 97-101.
- [106] Égető Melinda: Szőlőhegyi települések kialakulása a Dunántúlon 18-19.században Bp. 1944. Akadémiai K. 26.
- [107] Filep Antal: Szőlőhegyi településtörténet In: Borok és korok 176-182.
- [108] Süle Sándor: A Somló-vidék kalendáris szokásai (kézirat) Laczkó Dezső Múzeum, Népajz Adattár, Veszprém, 11.657-79.sz.
- [109] A sólyi szabályzat szerkezeti felépítése gyakorlatilag azonos a somlóival, de rendelkezik a tűzgyújtás tilalmáról is. Sólyi Hegyártikusok 1866.Viza Kft. Veszprém, 1997.69-75..
- [110] Dr. Csoma Zsigmond: A sólyi szőlőművelés helye a 19.századi magyarországi szőlő-és borkultúrában In: Sólyi Szőlőhegy Ártikusok. 1997.Veszprém Viza Kft. 105-114.
- [111] Draveczy Balázs: Fröccstörténelem In. Rubicon 2003/1-2. 83-84..
- [112] Keleti Károly: Magyarország szőlészeti statisztikája 1860-1872. Bp. 1875.
- [113] Ambrus – Csoma – Somlósi: A magyar bor útja. A kezdetektől napjainkig.. Szombathely, 2003. B.K.L. Kiadó 210.
- [114] Mikszáth Kálmán: A Noszty fiú esete Tóth Marival 162-169.. Ciceró, 1996. Bp.
- [115] Vörösmarty M. költői művei 1. Szépirodalmi Könyvkiadó Bp. 1981.452-455.
- [116] Mikszáth: i.m. 162..
- [117] Csoma Zsigmond: A filoxéra és hatásai a Káli- medencében In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 17. 1984. 733-757.
- [118] Márkusné: Somlővásárhely 103-107. Bp. 2000.
- [119] Uo. 105.
- [120] Antall József: A Dunántúl remetéje- a Somló In: Somló Baráti Kör Füzetek 2. 1989. 40.
- [121] Dr. Csoma Zsigmond: Amikor még borbírószág létezett In: Sólyi szőlőhegy ártikusok (utószó)
- [122] Beck Tibor. A filoxéra pusztítása Rubicon 2003/1-2. 68-69.
- [123] Kovács – Mikó – Szabó. Hegyközség, szőlészet, borászat Agrocent, 1995 Bp. 35-36..
- [124] Diószegi István: Az Osztrák-Magyar-Monarchia külpolitikája 1867-1918. Vince Kiadó Bp. 2001. 137-152.
- [125] 1923. Törvény a direkttermő szőlők telepítésének tilalmáról. 1924: bortörvény, amely értelmében a bor javítására csak a szőlő saját anyaga használható. 1929. 30 ha feletti szőlőbirtokot kizárólag szakember irányíthat. Forrás. Égető Melinda: A filoxéravészről a második világháborúig. In: Rubicon 2003/1-2. 86-87.
- [126] Kovács – Mikó – Szabó. I.m. 37-41.
- [127] Dr. Kajcsos Ferenc: Somló, a történelmi borvidék Bp. 1943 28-30.
- [128] Márkusné: Somlővásárhely. 122.
- [129] Kovács- . Mikó- Szabó: i.m. 41-43.
- [130] Uo. 44.
- [131] Dr. Vajkai Aurél: Somló in:Élet és Tudomány 1959.aug.2. XIV.évf. 32.sz.
- [132] Somló Baráti Kör 3. 1987 (Hegytörvény) 4-5.
- [133] Ezek a következők: juhfark, furmint, olaszrizling, hárslevelű és tramini (In: 1987-es Hegytörvény)
- [134] Somló -hegy Alapítvány alapító okirat Somlővásárhely, 1991.

- [135] Somló-hegy Alapítvány Kuratóriuma Működési Szabályzata 1995. Somlónásárhely
- [136] Megállapodás . 1997, Somlónásárhely, 1-2..
- [137] Somlónásárhely és Somlónenő hegyköség rendtartása . (Hegyszabályzat) 1998. Somlónásárhely 1-9..
- [138] Tattay Levente: A bor és az agrártermékek eredetvédelme Mezőgazda Kiadó 2001.
- [139] 1998-as vásárhelyi és jenői Hegyszabályzat. 14-17.
- [140] A Somlónásárhelyi és Somlónenői Védett Eredetű Bor Szabályzata 2002, Somlónásárhely . 1-2.. készítette: Somogyi Lajos
- [141] A Somlónásárhelyi és Somlónenői Hegyköség Fajtahasználati és Eredetvédelmi Bizottságának Működési Rendje 2003, Somlónásárhely 1-2.
- [142] Győrffy Árpád:A Somló jövője a borturizmus In: Veszprém Megyei Napló 2004.07.13.
- [143] Nagy László: Kemény számat angyal zabolázza In:Somló Baráti Kör Füzetek 1.1986 33.
- 143 Ágh István: Somlai június In: Somló Baráti Kör 1. 1986. 29.